

Stockholms
universitet

Kriminologiska institutionen

”Det är inte populärt med hbt-personer”

En intervjustudie om homo- och bisexuella intagnas
erfarenheter av, och villkor i, svenska fängelser

Examensarbete 1 15 hp

Kriminologi
Examensarbete 1, Avancerad nivå (15 hp)
Vårterminen 2010
Emy Elias Bäcklin

Sammanfattning

Genom kvalitativa, semistrukturerade intervjuer med fyra före detta intagna homo- och bisexuella personer, samt en kriminalvårdsanställd och en före detta kriminalvårdsanställd syftar denna studie till att undersöka homo- och bisexuella intagnas erfarenheter av, och villkor i, svenska fängelser. Studien har också som avsikt att belysa informella normer kring (hetero)sexualitet i fängelsemiljön, samt konsekvenser av att bryta mot dessa normer. I huvudsak knyter studien an till maskulinitetsteoretiska resonemang kring heterosexualitetens centrala betydelse för hegemoniska maskulinitetspositioner, i fängelset så väl som utanför. Intervjudeltagarnas berättelser synliggör en rad erfarenheter av att vara homo- eller bisexuell i fängelse; från direkt våld och hot till en homofobisk, heterosexistisk jargong som uttrycks av både medintagna och personal. Det framgår också av intervjuerna att kriminalvårdsanställda ibland intar en central roll i de homo- och bisexuella intagnas utsatthet i fängelsemiljön genom att exempelvis medvetet sprida information om intagnas sexualitet bland internerna. Därutöver beskriver intervjudeltagarna att kriminalvården i stort präglas av en frånvaro av ett hbt-perspektiv.

Innehållsförteckning

1 INTRODUKTION	6
1.1 Disposition	9
2 TIDIGARE FORSKNING	9
2.1 Homosexualitet i fängelse	9
2.2 Attitydundersökningar	12
3 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	13
3.1 Fängelsekultur och fängelsenormer.....	13
3.1.1 Våld och mobbning.....	14
3.1.2 Våld och maskuliniteter i fängelse	14
4 KVALITATIV INTERVJU SOM METOD	17
4.1 Urval och tillvägagångssätt.....	19
4.2 Avgränsningar, begränsningar och problem	21
4.3 Presentation av intervjudeltagarna	21
5 RESULTAT	22
5.1 Informella normer och regler	22
5.2 Erfarenheter av våld, hot och diskriminering.....	26
5.3 Attityder och bemötande från personal	31
6 SAMMANFATTNING & DISKUSSION	35
6.1 Personalens delaktighet	37
6.2 Brister med studien och vad som behöver göras härnäst	39
7 LITTERATUR	40
7.1 Internetkällor	42
7.2 HOMO-anmälningar mot kriminalvården	43
8 BILAGOR	44
Intervjuguide - före detta intagen	44
Intervjuguide - kriminalvårdare.....	45

1 Introduktion

Svenska fängelse- och institutionsmiljöer har studerats från en mängd synvinklar, men ännu inte med ett hbt¹-perspektiv. Därmed saknas kunskap om homo- och bisexuellt identifierade intagna, samt om intagna transidentifierade personer och personer med transerfarenheter.² Att det förekommer diskriminering av och utsatthet bland hbt-personer i svenska fängelser har dock uppmärksamats; bland annat av Miljöpartiet som år 2004 skrev en motion till riksdagen om kriminalvården som lyfte hbt-intagnas situation:

Homo-, och bisexuellas samt transpersoners rättigheter måste tillvaratas inom kriminalvården. Idag saknar vårdare och övrig personal i kriminalvården kunskap i HBT-frågor. Problem med fördomar och diskriminering är vanliga men kan förhindras genom ökad kunskap. Okunskapen har fått som konsekvens att HBT-personer uppmanas av vårdare att dölja sin sexuella läggning eller sitt könsöverskridande under sin tid på anstalten. Detta är en oacceptabel utveckling där människor som i samhället lever som öppet homo- eller bisexuella eller som transperson, men på anstalten tvingas leva i det fördolda om vem de är. HBT-kunskap måste bli obligatoriskt för all personal inom kriminalvården (Motion 2004/05:Ju424:11).

Diskriminering och hatbrott mot (bland andra) hbt-personer i fängelsemiljön har även belysts i *Riktlinjer för Kriminalvårdens klientinriktade arbete mot diskriminering* (2008:14) som år 2008 ersatte Kriminalvårdens tidigare *Handlingsplan rörande brott med rasistiska, främlingsfientliga och homofobiska inslag samt diskriminering på grund av etnisk och religiös tillhörighet, sexuell läggning samt funktionshinder* (2005:1). Intentionen med 2008 års riktlinjer³ är att ”skapa en grund för ett långsiktigt målinriktat arbete inom Kriminalvården i diskrimineringsfrågor” (2008:14:2). Syftet med riktlinjerna är att säkerställa att klienterna (och medarbetarna) behandlas med respekt för sitt okränkbara människovärde. Vidare åsyftas likabehandling oavsett kön, hudfärg, språk, sexualitet, funktion, etnisk tillhörighet eller religiös uppfattning (ibid). Motverkandet av diskriminering gentemot de intagna syftar också till att minska återfall i brott samt till att upprätthålla säkerhet inom kriminalvården (ibid:3). Arbetet för att motverka diskriminering handlar, enligt kriminalvården, om att påverka de intagnas attityder och beteende, något som kräver att medarbetarnas attityder och beteenden reflekterar ”det demokratiska samhällets principer” (ibid).

Även om kriminalvårdarnas roll i arbetet mot diskriminering betonas genom att vikten av kompetensutveckling och organisationens egna attityder och beteenden lyfts fram kan det tolkas som att det är hos de intagna som problemen förläggs. Det är exempelvis de intagnas beteenden och attityder som antas riskerar att leda till diskriminering av andra intagna (och av

¹ Homo- och bisexuella, samt transpersoner.

² Skillnaden mellan att vara transidentifierad och att ha transerfarenheter kan till exempel handla om att inte alla personer som genomgått könskorrigering identifierar sig som transpersoner, utan enbart som kvinnor, män, neutrer eller någonting annat. För en utförligare beskrivning, se rfsl:s hemsida, www.rfsl.se.

³ Genom dessa riktlinjer åsyftas främst *klienternas* (det vill säga, de intagnas) rättigheter. Vad gäller medarbetarnas rättigheter, se *Riktlinjer för arbetet mot kränkande särbehandling och trakasserier* (2007:8).

medarbetarna) (ibid:2). Medarbetarnas roll tycks främst ligga i att föregå med gott moraliskt och demokratiskt exempel samt ha kompetens om hatbrotts-, och diskrimineringsproblematik för att kunna stävja (och förebygga) detta om/när det uppkommer bland de intagna på anstalterna. Kriminalvårdens riktlinjer understryker också vikten av *incidentrapportering*. Alla slags incidenter ska rapporteras ”som ett hjälpmedel för att summera, dra slutsatser och arbeta förebyggande” (ibid:6). Dessvärre finns ingen statistik eller sammanställning över incidenterna och det är därmed omöjligt att få någon uppfattning om hur många av incidenterna som rör diskriminering, våld eller hot på grund av sexualitet.⁴

HOMO: Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (nuvarande DO: Diskrimineringsombudsmannen) har fått in sju anmälningar mot kriminalvården som rör frågor om diskriminering på grund av sexualitet; den första daterad till år 2003 och den sista till år 2007. Två separata anmälningar har inkommit angående hinder vid partnerskapsregistrering, en vid anstalten i Karlskrona (Dnr 644/03) och en vid Ystadsanstalten (Dnr 6/2007). En anmälning rör en eventuell nedläggning av skyddsavdelning vid Tidaholmsanstalten (Dnr 548/2007).⁵ Det har också inkommit en anmälan angående diskriminering mot kriminalvårdsanstalten Kristianstad (Dnr 408/00) som rör ett större antal händelser, samt anmälan om diskriminering vid kriminalvårdsanstalten i Tillberga rörande möjligheten till besök från anhöriga (Dnr 245/2006). Vidare har det inkommit två separata anmälningar om trakasserier, hot och våld på grund av sexualitet som kriminalvården inte ansetts ha vidtagit tillräckliga åtgärder för att stoppa, en mot Tidaholmsanstalten (Dnr 595/05) och en mot Täbyanstalten (Dnr 676/2007). Den intagna vid Tidaholmsanstalten, som enligt utsago blivit tvingad av medintagna att byta avdelning på grund av sin homosexualitet, skriver följande i sin anmälan:

Jag tycker att det borde ligga på anstaltens ansvar, när man vet att man har en homosexuell intagen på avdelningen, att informera nyintagna om detta och om vad det är som gäller. Det vill säga att hot och våld på grund av sexuell läggning (eller andra anledningar för den delen) inte accepteras. [...] Jag vill också nämna i sammanhanget att bara en månad [efter att anmälaren tvingats byta avdelning] blev en iransk man bortkörd från samma avdelning, av precis samma anledning, det vill säga hans sexuella läggning. Mannen försökte senare ta sitt liv på isoleringsavdelning. På [samma avdelning] sitter också i dagsläget en intagen som är bisexuell. Vad händer med honom om övriga intagna får reda på det? Bryr sig anstalten överhuvudtaget?

Den intagna vid Täbyanstalten skriver i sin anmälan:

Att vara öppet bög i svenska fängelser är förjävligt [...] Min placeringshandläggare [namn] sa att jag inte får vara öppet HS⁶. Samma sak hände mig när jag kom hit till Täbyanstalten. Jag blev varnad, ombedd att tåga om min sexuella läggning och de berättade om saker de sett som kan hända, då mestadels om våld. Jag kände mig kränkt men tänkte att ok jag försöker. Efter 6 dagar blir jag hotad p.g.a min läggning, och har sedan dess varit i

⁴ Mailkonversation med Monica Pettersson på Kriminalvårdens huvudkontor, 2010-03-24.

⁵ Denna anmälan har formulerats av riksförbundet för homo- och bisexuella fångar (RBHF). Föreningen startades av intagna hbt-personer för cirka 4 år sedan. Åtkomst via Kåkladets hemsida, www.kakkladet.se.

⁶ Homosexuell.

isoleringscell, nu 6 dar. Detta för att kriminalvården inte kan garantera min säkerhet. Jag har andra HS vänner som upplevt samma behandling, tvingade till tystnad [...] Jag har försökt få något annat svar av kriminalvården än att jag måste tåla, spela straight för min skull. Detta gör att jag känner mig orolig och rädd, jag måste tänka på vad jag säger, hur jag betar mig [...]. När jag var 15 år bestämde jag mig för att vara öppet HS och är stolt för det. Kriminalvården kan inte tysta mig. Det skulle betyda mycket för mig om ni kunde hjälpa mig och alla andra HS/TV/TS/BI⁷ personer ute på anstalterna, vi finns men vågar/får inte synas.

Sammanlagt sju anmälningar riktas mot sex olika anstalter (även om två av anmälarna understryker att problematiken som drabbar hbt-intagna genomsyrar hela kriminalvården och således inte är knutet till separata anstalter). Anmärkningsvärt är att det, med ett undantag⁸, är enskilda homo- och bisexuella intagna, utspridda över landets anstalter, som gör dessa anmälningar; samt att det är slående få anmälningar som rör diskriminering på grund av sexualitet som inkommit till HOMO/DO. Det reser även en del frågetecken kring hur det kommer sig att inga anmälningar gjorts innan år 2003.

Vad Miljöpartiets motion, anmälningarna till HOMO/DO samt kriminalvårdens riktlinjer visar är att det förekommer diskriminering av och utsatthet bland hbt-personer och dessutom att det finns en medvetenhet om detta problem, både på riksdagsnivå och inom kriminalvården. Däremot är det genom nämnda dokument omöjligt att uttala sig om omfattningen av problemet. Förutom anmälningarna mot kriminalvården (och ett fåtal tidningsartiklar, se avsnitt 2.1 nedan) finns det ingen insikt i intagna hbt-personers erfarenheter av sin fängelsetid i svenska fängelser.

Syftet med denna studie är att bidra med kunskap om homo- och bisexuella intagnas villkor i svenska fängelser.⁹ Genom kvalitativa intervjuer ämnar jag belysa fyra före detta intagna homo- och bisexuella personers erfarenheter av sin fängelsetid, samt att belysa homo- och bisexuella personers situation i fängelse ur en nuvarande och en före detta kriminalvårdsanställds perspektiv. Frågorna som ställs är:

- *Vilka erfarenheter av fängelsetiden har före detta intagna homo- och bisexuella personer?*
- *Vad kan vårdarnas berättelser säga om intagna homo- och bisexuella personers situation i fängelse?*
- *Vilka normer kring sexualitet i fängelset finns det enligt intervjudeltagarna?*
- *Vad får brytande av dessa normer för konsekvenser?*
- *Hur hanterar personalen de homo- och bisexuella intagna samt eventuella konflikter bland de intagna som har att göra med icke-heterosexualitet?*

⁷ Homosexuella, transvestiter, transsexuella, bisexuella.

⁸ RBHF:s anmälan mot Tidaholmsanstalten (Dnr 548/2007).

⁹ Syftet var inledningsvis att belysa situationen i svenska fängelser för homo- och bisexuella intagna, samt för intagna transpersoner. Jag har dock inte lyckats få tag på intagna eller före detta intagna transpersoner för intervju. För vidare diskussion kring urval och sökmetod(er), se avsnitt 4.

1.1 Disposition

Studien tar sitt avstamp i en beskrivning av tidigare forskning (främst amerikansk) som under 1900-talet och början av 2000-talet har bedrivits kring ämnet sexualitet och sexuella relationer i fängelse- och institutionsmiljö. Även olika perspektiv på hur dessa fenomen har förståtts och förklarats av forskare berörs. Därefter följer teoriavsnittet där jag beskriver forskning om och förståelser av fängelsekulturer, fängelsenormer och våld, som mynnar ut i ett avsnitt om maskulinitetsteorier kopplat till fängelset som institution. Sedan tar ett avsnitt om kvalitativ intervju som metod vid, som beskriver tillvägagångssätt och urval och även berör avgränsningar och begränsningar med studien. Efter detta följer resultat- och analysdelen som delats in i tre mindre avsnitt. Slutligen förs en problematiserande diskussion kring resultaten.

2 Tidigare forskning

2.1 Homosexualitet i fängelse

I Sverige är som sagt homo- och bisexuella personers situation i fängelse utforskat. Utöver Miljöpartiets motion (se ovan) har ett fåtal artiklar publicerats i media efter att intagna eller före detta intagna (män) uttalat sig om hur det är att vara homosexuell i svenska fängelser (Kom Ut 2009 nr 1: 12ff; Yelah 2008-08-05; Stockholm City 2008-02-28:8; Stockholm City 2007-12-03:8). Bondesons studie (1974:269ff) från början av 70-talet nämner homosexualitet i fängelsemiljö i ett avsnitt i sin avhandling och menar att homosexuella erfarenheter i svenska fängelser är ovanliga. Endast två procent av de intagna har haft homosexuella kontakter i fängelset, jämfört med drygt sex procent som har haft homosexuella kontakter utanför fängelset. Vidare menar Bondeson att homosexualitet i en svensk kontext är vanligare på ungdomsvårdsskolor och bland dessa mer frekvent förekommande bland flickorna (ibid:271). Till skillnad från Bondeson ligger mitt fokus snarare på *homo- och bisexuella personer* i fängelse (oavsett om dessa har sexuella kontakter på anstalt eller inte). Intressant är dock att drygt åtta procent av de intagna i Bondesons studie har homosexuella erfarenheter.¹⁰

¹⁰ 91.9 procent har aldrig haft homosexuellt sex, 0.8 procent har haft det på den anstalt som de för tillfället satt på, 0.2 har haft homosexuellt sex på flera anstalter, 1 procent har haft homosexuellt sex både på anstalt och i frihet och 6.1 procent har haft homosexuellt sex utanför anstaltsmiljön (1974:270).

I början av 1900-talet började forskare i USA att intressera sig för sexualitet i fängelse. Fokus var inledningsvis de *onaturliga relationerna* mellan kvinnliga fångar och institutionsplacerade kvinnor (Hensley et al 2000:360). Otis (1913) skildrade relationer mellan svarta och vita flickor på reformskolor och institutioner; en, enligt Otis, *negligerad perversion* och *särskild form av homosexualitet* (ibid:113). Otis menade att *raskillnaden* som fanns på den studerade institutionen ersatte *könsskillnaden* i övriga samhället (ibid). Mer specifikt positionerades de svarta flickorna som män i relation till de vita flickorna. Relationerna beskrevs som en olycklig konsekvens av, dels institutionsvistelsen, men också av *rasblandningen* på institutionen som *drabbar* de vita flickorna. Det var vanligt att kriminologisk forskning i början av 1900-talet associerade *the prison lesbian* med afroamerikanska kvinnor, men efter andra världskriget kom denna etikett även att utvidgas till vita arbetarklasskvinnor i fängelse (Freedman 1996:397f). Under denna tidsperiod började det även talas om *fängelselesbianismens* kontaminerande effekter på samhället i stort (ibid:398). Fram till 1940-talet var kvinnoanstaltens främsta mål att förhindra att de intagna återföll i olagliga heterosexuella handlingar som prostitution; homosexualitet bland de kvinnliga intagna ignorerades oftast, till skillnad från homosexualitet på manliga anstalter som både uppmärksammades och straffades (ibid:399). På 1960-talet ökade intresset för homosexualitet i kvinnofängelser bland kriminologer och psykologer. Den bild som lyftes fram av dessa forskare porträtterade den lesbiska kvinnan i fängelse som hotfull och aggressiv (ibid:397). Även inom populärkulturen kopplades kvinnofängelser ihop med lesbianism. Föreställningen om den aggressiva *fängelselesbianen* fortsätter, enligt Freedman, att ha konsekvenser för kvinnor i dagens (amerikanska) (fång)samhälle:

The greater vulnerability of prison lesbians is suggested, as well, by the fact that implications of lesbianism have been part of the prosecution strategy in 40 percent of the cases of women currently awaiting execution in the United States. The serious consequences of the persistent conflation of lesbianism and aggressive criminality are rarely addressed by either contemporary feminists or penologists, for working-class women in prison remain largely in-visible in critiques of sexual injustice. Ignoring the historical construction of the aggressive female homosexual, however, allows the specter of the prison lesbian to continue to police class and sexual boundaries, both inside and outside of prison walls (1996:417).¹¹

Merparten studier kring *homosexualitet* i fängelse för män skrevs innan det socialkonstruktivistiska perspektivets introducerande runt 1970-talet och knyter därmed an till den essentialistiska syn på kön och sexualitet som innan dess var dominerande (Eigenberg 1992:219). Därför har fokus vad gäller just homosexualitet i fängelse för män legat på att förstå *varför* tillsynes *normala* heterosexuella män hängav sig åt homosexualitet¹² (ibid:220).

¹¹ Även rastänkandets nutida konsekvenser inom rättsystemet har uppmärksammats (se bland annat Baker 2008).

¹² "Why apparantly 'normal' heterosexual men engaged in 'homosexual' behavior".

Enligt Eigenberg kunde forskare undvika att utmana sina essentialistiska föreställningar om sexualitet som två fasta kategorier (homosexualitet/heterosexualitet) genom att inkludera våldtäktsoffer och våldtäktsförövare i sina klassificeringar av olika homosexuella ”typer”. Genom detta förhållningssätt kunde heterosexuella fångars homosexuella beteende förklaras – de våldtog andra män på grund av att de var berövande heterosexuella relationer (ibid). Fångar har delats in i kategorierna *true homosexuals* (vilka ofta definierades som *abnormala*, se exempelvis Clemmer 1958) och *situational homosexuals*. Eftersom de senare utifrån ett essentialistiskt perspektiv var av större intresse präglas forskningen dels av en sammanblandning av begreppen *våldtäkt* och *homosexualitet* och dels av ett osynliggörande av homosexuella fångars situation (och bisexuella fångar samt transpersoner i fängelse, min anmärkning) (Eigenberg 1992:220f; Hensley et. al 2000:362; Sykes 1958).

Det har bedrivits mer forskning kring frivilliga (consensual) relationer (på institution) mellan kvinnor/flickor än kring frivilliga relationer mellan män (Hensley et al 2000:362). Detta snedfördelade fokus är troligen en konsekvens av föreställningar kring kvinnors respektive mäns sexualitet. Det har förmodligen ansetts mindre kontroversiellt att undersöka ömsesidigt inledda relationer mellan kvinnor/flickor, vilkas relationer ofta har tolkats som ett uttryck för en vilja hos kvinnor att bilda familj, samtidigt som den sexuella dimensionen har nedtonats (ibid 2000:361). Utöver en snedfördelning gällande *innehållet* i studier om kvinnliga respektive manliga fångars sexualitet finns det också en tydlig snedfördelning när det kommer till *mängden* studier som gjorts. Det har gjorts betydligt färre undersökningar om homosexualitet i fängelser för kvinnor än om homosexualitet i fängelser för män (Eigenberg 1992:220).

En av de mest omfattande studierna som (bland annat) behandlar frivilliga sexuella relationer mellan intagna män har skrivits av Wooden & Parker (1982). Författarna, som undersöker sexuell exploatering och sexuella relationer i ett fängelse i Kalifornien med 2500 intagna där antalet icke-heterosexuella intagna är relativt högt, menar att fängelsekulturen där accepterar sexuella relationer mellan män. Dock accepteras endast relationer mellan en (underordnad) homosexuell intagen (kallad *queen* eller *sissy*), alternativt en ung heterosexuell intagen (kallad *kid* eller *punk*) och en (överordnad) heterosexuell intagen (kallad *jocker*). Relationer mellan två homosexuella fångar är inte accepterat i fängelsekulturen; en homosexuell intagen, eller kids/punks, förväntas vara tillsammans med en ”man” (ibid:19). Feminiseringen av homosexuella och kids/punks syftar, enligt Wooden & Parker, till att särskilja *den homosexuelle* från det maskulina ideal som de heterosexuella intagna försöker leva upp till (ibid:21;44). Samtidigt syftar den strikta rollfördelningen till att

heterosexualisera relationerna vilket skapar utrymme för de heterosexuella männen att ha sexuella relationer med andra intagna män (som positioneras som kvinnor). De sexuella koderna i fängelsekulturen diskuteras både utifrån att de intagna berövas olika saker och tvingas anpassa sig efter normer som uppstår inne i fängelset (*deprivation model*) och utifrån en tanke om *importering av normer*; att de sexuella relationerna och normerna speglar de sexuella relationer och normer som finns utanför fängelset (ibid:73).¹³

2.2 Attitydundersökningar

Attitydundersökningar i fängelsemiljö lyser i stort med sin frånvaro men finns det ett par internationella studier som analyserar attityder till homosexualitet bland interner och personal (Eigenberg 2000; Hensley 2000; Richmond 1978; Wooden & Parker 1982). Eigenbergs (2000) studie belyser amerikanska kriminalvårdares attityder gentemot homosexualitet bland fångar och bygger på drygt 200 enkätsvar insamlade på ett så kallat *State Department of Corrections* i USA. Eigenberg finner att kriminalvårdarna har en förståelse av sexuell identitet som dynamisk samt att de avvisar stereotypa föreställningar om homosexuella *samtidigt* som de stödjer föreställningen om att *situationell homosexualitet* uppstår när män berövas heterosexuella relationer (ibid:429). I sin studie om attityder mot homosexualitet i australiensiska fängelser kommer Richmond (1978) fram till att manliga fångars attityder gentemot homosexualitet bottnade i ångest och osäkerhet. Richmond menar att dessa attityder kommer till uttryck i uteslutningsmekanismer, försvar av heterosexuell status, samt fängelsehumor bland fångpopulationen (ibid:53). Hensleys studie (2000:434) bygger på 256 enkätsvar från intagna kvinnor och män i Mississippi och visar att manliga fångar, vita fångar, fångar som inte haft homosexuella kontakter i fängelse, samt personer med längre straff tenderar att vara mer homofobiska än andra fångar. Detta förklaras med hjälp av bland annat Irwin & Cresseys (1962) importeringsteori: normer och värderingar inne i fängelserna påverkas av de normer och värderingar som finns utanför, där ovan nämnda grupper också tenderar att vara mer homofobiska än andra grupper (Hensley 2000:436).

Sammanfattningsvis har avsnittet om tidigare forskning kortfattat beskrivit hur forskning har bedrivits kring sexualitet i (främst) den amerikanska fängelsemiljön med syftet att placera mitt eget ämne i ett större sammanhang. Ovanstående genomgång visar att fokus i huvudsak har legat på sexuella praktiker i fängelset och i mycket mindre utsträckning på normer kring

¹³ Huruvida det finns sexuella relationer mellan intagna som accepteras i svenska fängelsekulturer har inte studerats.

sexualitet och dess konsekvenser för, bland andra, homo- och bisexuella intagna. Nämnas bör också att jag inte har, eller kommer att, beröra hatbrottsforskning, som visserligen tangerar ämnet *homo- och bisexuella personer i fängelse*, men som är ett alltför omfattande forskningsfält för att kunna ges en rättvis beskrivning i en sådan begränsad studie som denna.¹⁴

3 Teoretiska utgångspunkter

3.1 Fängelsekultur och fängelsenormer

Hierarkier och maktrelationer mellan fångar finns på alla anstalter, ett faktum som är väldokumenterat i forskningen (Ireland 2002:88; Lindberg 2005a:37). Bondeson (1974:237) menar exempelvis att det finns en kriminell subkultur i fängelserna. Fängelsekultur kan definieras ”som ett socialt system med normer och värden som präglar såväl de intagnas som personalens vardag” och vidare som ”verklighetsuppfattningar, [...] symboler, men också av handlingar och interaktionsmönster i gruppen” (Lindberg 2005a:38). I fängelset finns både formella och informella regler som de intagna förväntas rätta sig efter. De *informella* reglerna kan beskrivas som *koder* som de intagna måste godta och följa för att inte utsättas för sanktioner av de övriga intagna, medan de *formella* reglerna syftar på administrativa hierarkier, samt säkerhets- och permissionsföreskrifter (ibid). Ireland (2002:88) menar att de informella reglerna bland de intagna är ett resultat av den formella hierarkiska strukturen som existerar bland personalen; våld och aggressivitet är strategier med vilka de intagna kan uppnå en maktposition på anstalten.

Även Roxell (2007) har beskrivit de informella reglerna i fängelsemiljön. Reglerna handlar om att de intagna inte ska ”tjalla”/”gola”, att de ska vara lojala mot varandra men samtidigt ta avstånd från intagna som begått vissa typer av brott¹⁵ (som pedofili) eller som har tjallat, i största möjliga mån undvika kontakt med personalen, sköta sig själv, inte lita på någon och inte vissa svaghet (ibid:121f). Dessa regler är likartade på fängelser för både kvinnor och män (ibid:29; Lindberg 2005a:115). Reglerna kan ha konsekvensen att intagna som lider av ångest, depression eller andra svårigheter och som *vill* prata med personalen tvingas till tystnad, något som Lindberg synliggör i sina intervjuer med kvinnor på Hinseberg (2005a:115).

¹⁴ För en grundlig beskrivning av hatbrott mot homosexuella kvinnor och män i Sverige, se Tiby (2000).

¹⁵ Lindberg (2005a:121) beskriver att intagna på olika sätt försöker få tag på information om de nyintagnas brott, information som sedan är central för var i hierarkin de nyintagna hamnar.

3.1.1 Våld och mobbning

Våld på fängelser handlar dels om självskadebeteende hos de intagna och dels om våld mellan intagna och mellan intagna och personal (Roxell 2007:34). Flera forskare har påpekat att det förekommer mer våld på fängelser för män än på fängelser för kvinnor men Roxell problematiserar detta och framhåller vikten av att diskutera *definitionen* av våld i sammanhanget (ibid). Roxell nämner Nilssons levnadsnivåundersökning för intagna (2002) som visar att 12 procent av de intagna har blivit utsatta för våld i fängelset, en siffra som för denna specifika grupp är *lägre* i fängelset än i frihet (ibid).¹⁶ Lindberg (2005a:118ff) skriver att lösningen på problemen med mobbning, hot och våld på Hinseberg ibland är att offret själv väljer att isoleras eller begär förflyttning till en annan anstalt (se även Roxell 2007:31). Att skada sig själv för att på så sätt bli placerad på sjukavdelningen är också en strategi som används. Detta belyser återigen problemet med den informella regeln om att inte få prata med kriminalvårdarna vilket endast skulle leda till ytterligare utsatthet. På så sätt skapas hinder för att tala om hur underordnade grupper, däribland homo- och bisexuella personer, behandlas. Regler om att inte ”tjalla” och normer om solidaritet och lojalitet mellan de intagna sker således på vissa intagnas bekostnad. Utsatthet för våld och hot är särskilt allvarligt i fängelser eftersom de intagna har mycket begränsade möjligheter att undvika varandra (Roxell 2007:149; Kupers et al 2001:10). Fängelser visar överlag på en hög frekvens av mobbing och trakasserier som kan kopplas till maskulinitetskulturer (Hearn & Parkins 2001:116). Detta diskuteras mer ingående nedan.

3.1.2 Våld och maskuliniteter i fängelse

Trots att män är fängelseforskningens främsta undersökningsobjekt och trots att män utgör den överlägset största gruppen frihetsberövade har inte fängelseforskningen i lika hög grad som andra sociologiska forskningsområden influerats av den feministiska forskningens och gayforskningens ökade fokus på män och maskuliniteter (Jewkes 2005:44; Sim 1996:100; Kupers et. al 2001:3). Som Sim (1996:101) uttrycker det har fokus legat på ”*men as prisoners rather than prisoners as men.*” Lander et al (2003:7ff) har lyft fram att kriminologin i stort har präglats av genusblindhet.

¹⁶ Huruvida även hbt-intagna i lägre grad utsätts för våld i fängelse än i frihet vore naturligtvis intressant att studera.

För att förstå de normer och maktstrukturer som finns i fängelsemiljön kan Connells (1987; 1995; 2005) begrepp *hegemonisk maskulinitet*¹⁷ vara användbart. Hegemonisk maskulinitet kan beskrivas som idealbilden av en man i en specifik kontext. Den hegemoniska maskuliniteten är föränderlig över tid och kan skilja sig mellan olika samhällen och mellan olika institutioner inom ett samhälle (Connell 2005:77). Oavsett hur den hegemoniska maskuliniteten kommer till uttryck är den, i ett givet sammanhang, en eftersträvansvärd norm; överordnad såväl kvinnor som män som inte lever upp till idealet (Messerschmidt 2004:43). De mest idealiska representanterna för den hegemoniska maskuliniteten behöver inte nödvändigtvis sammanfalla med de män som har mest makt; något kan tänkas vara en viktig synpunkt i relation till fängelsemiljön. Intagna är ofta marginaliserade i samhället i stort, även om de i fängelset kan inneha en maktposition (se Nilsson 2002). Vidare konstrueras den hegemoniska maskuliniteten bland annat i relation till underordnade maskuliniteter och Connell menar att den nutida mest framträdande maktrelationen mellan män i västvärlden är den mellan heterosexuella och homosexuella män (2005:78):

Oppression positions homosexual masculinities at the bottom of a gender hierarchy among men. Gayness, in patriarchal ideology, is the repository of whatever is symbolically expelled from hegemonic masculinity, the items ranging from fastidious taste in home decoration to receptive anal pleasure. Hence, from the point of view of hegemonic masculinity, gayness is easily assimilated to femininity. And hence – in the view of some gay theorists – the ferocity of homophobic attacks (ibid).

Heterosexualitet kan därmed sägas vara särdeles viktigt för definitionen av maskulinitet (Karlsson 2003:54). Connell (2005:79) talar också om relationen mellan hegemonisk maskulinitet och delaktig maskulinitet (complicity). Hon menar att få män lever upp till den hegemoniska maskuliniteten, samtidigt som majoriteten män tjänar på de hegemoniska maskulinitetsidealerna eftersom de ger män som grupp makt i relation till kvinnor (ibid).

Jewkes (2005:46) har studerat fyra fängelser för män i England och menar att fruktan för den personliga säkerheten är det som i allra högst utsträckning är utmärkande för livet i fängelse. För att få respekt och status bland de medintagna, och för att tillgång till olika typer av resurser, är *kontrollerad*¹⁸ aggressivitet och fysisk styrka centralt. Enligt Jewkes kan möjligheten att överhuvudtaget överleva fängelsetiden vara beroende av (bland annat) ett ”överdrivet uppvisande av maskulinitet”¹⁹ (2005:46). Maskulinitetsgörande (manliness) kan

¹⁷ Connell har också fått kritik för sitt begrepp som bland annat har ansetts bortse ifrån motsättningar som existerar mellan ideal, vardagspraktik och institutionella strukturer. Hearn (2000:26f) menar att fokus bör ligga på mäns faktiska *praktiker* istället för maskulinitetsideal. Det är naturligtvis viktigt att synliggöra diskrepansen mellan ideal och praktik, även om denna diskrepans enligt mig inte ett tillräckligt skäl att förkasta begreppet *hegemonisk maskulinitet* i sig. Jag väljer hellre att använda begreppet och förhålla mig ovannämnda motsättningar.

¹⁸ Okontrollerad aggressivitet bidrar dock snarare till en marginaliserad position (Jewkes 2005:52).

¹⁹ ”[e]xcessive displays of manliness”.

därmed förstås som en ultimata överlevnadsstrategi i fängelsemiljön – ”a learned response to the imperatives of the criminal inmate culture” (ibid:44f). Den maskulinitet som står överst i fängelsehierarkin förkroppsligas genom den professionella kriminella och den beväpnade rånaren vilka står i motsats till våldtäktsmannen och pedofilen som anses avvika mest från de heterosexuella maskulinitetsnormerna (ibid:52). Även intagna homo- och bisexuella personer avviker från de heterosexuella maskulinitetsnormerna och fängelsekulturen präglas av en avsky mot femininitet samt en aggressiv homofobi (ibid:61). Ett aktivt uttryckande av homofobiska åsikter kan därför vara ett sätt att positionera sig som heterosexuell och därmed ett möjligt sätt att ”göra” heterosexualitet och maskulinitet, i fängelset liksom i majoritetssamhället (jmf Connell 2005:78f).

Utifrån resonemangen ovan blir det tydligt att normer kring maskuliniteter i fängelsemiljön inte är helt skild från maskulinitetsnormer i samhället i övrigt. Kupers et al (2001:5) påpekar att fängelset inte är ett isolerat element i samhället även om fängelset isolerar vissa människor från samhället. Författarna menar dessutom att fängelset som institution (i USA) reproducerar destruktiva maskulinitetsnormer (ibid). I likhet med Connell (2005) menar författarna att heterosexuella maskuliniteter överordnas homo- och bisexuella män samt transpersoner. Fängelsemiljön (läs: fängelser för män) beskrivs som en institution där uttryckande och reproduktion av den hegemoniska maskuliniteten figurerar i en *förstärkt* version (ibid). Straffen för att bryta mot heteronormen är också hårdare i fängelset än utanför:

Do not snitch – the penalty can be death. Unless you want to be branded a punk, do not do anything that will make other prisoners think you are gay, effeminate, or a sissy (ibid:10).

Fängelset beskrivs som en patriarkal²⁰ institution där *homosocialitet*, *könssegregering*, *hierarki* och *våld* är fyra dominerande aspekter. Statushierarkin bland de intagna placerar ”violence-prone men at the top and feminized males at the bottom” (ibid:8). De intagna använder våld och hot för att bibehålla sin plats i den hierarkiska ordningen och vakterna manifesterar sin makt med våld och hot gentemot de intagna (ibid). ”In the end, prison violence reflects and feeds wider patterns of male violence within the entire gender order” (ibid). Författarna menar att personalen omfattas av samma sorts normer som de intagna (ibid:11). Precis som för de intagna existerar det en stark solidaritet mellan personalen och den som avslöjar övergrepp begångna av anställda blir sannolikt bestraffad. Även om vissa kriminalvårdare försöker hjälpa de intagna finns det många som är brutala och sadistiska (ibid:11f). Det har förekommit nutida exempel på hur kriminalvårdare arrangerat bråk mellan

²⁰ Jewkes (2005:46) kritiserar patriarkatbegreppet (som ordagrant betyder ”the rule of the fathers”) och menar att det ofta används för att beteckna *androkrati* – det vill säga ”rule by men”. Jewkes föreslår istället begreppet *fratriarkat* – ”the rule of the brothers” i relation till miljöer där majoriteten är män.

rivaliserande fängelsegång och haft vadslagning om utgången och det förekommer också att vissa fångelser accepterar en viss sexuell dominans mellan intagna med syftet att splittra fångkollektivet i förövare och offer och därmed underminera ett samlat motstånd från de intagnas håll (ibid:12). Alltså – ”Guards intimidate prisoners, and the stronger prisoners intimidate the weaker ones” (ibid). Även om detta beskriver fängelset ur en amerikansk kontext menar jag att de mycket komplexa maktrelationerna som florerar i fängelsemiljön, som kan skapa utrymme för maktmissbruk och övergrepp, är viktiga att synliggöra och ha med sig genom även denna studie. Inte minst i relation till frågeställningen som rör personalens hantering av homo- och bisexuella intagna samt eventuella konflikter bland de intagna som har att göra med icke-heterosexualitet.

I likhet med Kupers et al (2001) menar Lindberg att fängelsekulturen/erna skapas och upprätthålls av både intagna, personal och institution (2005a:124ff). Det finns, menar Lindberg, vissa gemensamma nämnare i relation till hur de intagna och personalen förhåller sig till, och värderar, varandra.²¹ I både personalgruppen och i gruppen intagna finns tydliga hierarkier som genererar en viss status. I båda grupperna finns det informella normer som säger att närhet till ”den andre” bör minimeras, att det inte går att lita på personalen/de intagna, samt att svaghet inte får visas (ibid:126ff). Dessa uppfattningar om varandra är enligt Lindberg ”ändamålsenligt och passar kriminalvårdarnas arbetsuppgifter och de intagnas livssituation” (ibid:129). De föreställningar som personal och intagna skapar av varandra tenderar vidare att vara stereotypa och bygger på förenklingar som gör det svårt att se de personliga resurser och kvaliteter som ”den andra” har, vilket i slutändan riskerar att ”leda till ett konfliktorienterat förhållningssätt som befäster de båda kulturerna” (ibid).

Teoriavsnittet har beskrivit sätt att se på, och sätt att förstå, fängelsekulturer, fängelsenormer samt våld och maskuliniteter i fängelse. Jag har betonat en förståelse av dessa aspekter som någonting som skapas i interaktion mellan intagna och personal och jag har också framhållit att de normer och kulturer som återfinns i fängelsemiljön inte kan ses som åtskilda från normer och kulturer i majoritetssamhället.

4 Kvalitativ intervju som metod

Valet av metod kan i denna studie egentligen inte sägas ha varit ett val i någon egentlig mening. Att göra kvalitativa intervjuer har enligt mig varit den enda lämpliga metoden för det

²¹ Lindberg diskuterar detta i relation till kvinnors villkor på Hinseberg men knyter an till forskning om fångelser i generell mening. Detta ska alltså förstås vara gällande för fångelser för kvinnor så väl som män.

ämne jag velat utforska. Detta beror främst på forskningsfrågorna som jag ställt där fokus har legat på intervjudeltagarnas *erfarenheter* av att vara homo- eller bisexuella i fängelsemiljön, alternativt erfarenheter av att ha jobbat på fängelse. För att ge utrymme åt intervjudeltagarnas erfarenheter (som med nödvändighet skiljer sig åt beroende på var någonstans de har varit intagna/jobbat, hur länge samt, för de före detta intagnas del, om de har varit öppna eller inte med sin sexuella identitet) är den semistrukturerade intervjuens flexibla karaktär fördelaktig (Bryman 2002:299). Kvale (1997:14) menar exempelvis att intervjusamtalet fångar människors uppfattningar om ett ämne och möjliggör en inblick i ”en mångsidig och kontroversiell mänsklig värld”. Den *semistrukturerade intervjumetoden* som jag använt mig av innebär att frågorna utgår från olika *ämnedområden* där intervjudeltagarna själva har möjlighet att utforma svaren. På ett övergripande plan har frågorna till de före detta intagna cirkulerat kring *informella normer* i fängelsemiljön, *egna erfarenheter* av att vara homo- eller bisexuell i fängelsemiljön, samt *bemötande* från personal. I intervjuerna med den kriminalvårdsanställda och den före detta kriminalvårdsanställda har frågorna mer specifikt inriktats på *riktlinjer*, *arbetssätt*, samt *arbetsmiljö*. Det har funnits ett stort utrymme både för intervjudeltagarna och för mig som intervjuare att utveckla och fördjupa svaren, något som gör att intervjuerna kan ses som ett ömsesidigt kunskapande som har skett i mötet mellan mig och intervjudeltagarna (ibid:35).

Flera av intervjuerna utfördes på ett tidigt stadium av uppsatsprocessen, redan innan jag hade haft möjlighet att läsa in mig ordentligt på den tidigare forskningen och de teoretiska ansatserna. I efterhand kan jag se att intervjudeltagarna snarare än jag själv har varit experterna på ämnet; mycket av det som jag läste mig till genom hundratals sidor tidigare forskning och teori efter intervjuerna, hade intervjudeltagarna redan lärt mig genom sina berättelser. Jag har tolkat detta som en bekräftelse på tillförlitligheten i min studie, det vill säga att jag genom mina öppna frågor har lyckats fånga (fängelse)normer kring sexualitet och erfarenheter av att vara homo- och bisexuell i svenska fängelser som inte enbart speglar just dessa sex personers erfarenheter utan att berättelserna sannolikt även är giltiga för homo- och bisexuella personer i fängelse ur en större kontext. Detta förstärks även av att intervjudeltagarna sammantaget har erfarenheter från ett stort antal svenska anstalter (se avsnitt 4.3 nedan).

4.1 Urval och tillvägagångssätt

Inledningsvis gjorde jag det aktiva valet att inte begränsa mig mer gällande intervjudeltagare än att de skulle identifiera sig som icke-heterosexuella och/eller vara transidentifierade (alternativt ha någon typ av transerfarenheter) samt att de skulle sitta eller ha suttit i fängelse.²² Jag utgick ifrån att det skulle vara relativt svårt att få tag på intervjudeltagare eftersom både gruppen intagna/före detta intagna och gruppen hbt-personer kan förstås som mer eller mindre stigmatiserade grupper, där kombinationen, det vill säga att vara intagen/före detta intagen hbt-person spär på stigmatiseringen ytterligare. Varken inom hbt-organisationer som RFSL eller inom organisationer för intagna/före detta intagnas rättigheter finns det någon plattform där hbt-intagnas rättigheter värnas. Det som finns är en riksorganisation för homo- och bis sexuella fångar, RBHF, (startad av homo- och bis sexuella intagna) som syftar till ”att verka opinionsbildande genom att uppmärksamma bi- och homosexuella fångars situation och att verka för deras rättigheter” (se Kåkbladets hemsida). Inledningsvis var tanken att det främst var genom denna organisation som jag skulle skaffa mina intervjudeltagare. Den tanken fick jag snart ge upp eftersom majoriteten av medlemmarna (som enligt en av samordnarna är mellan tio och femton) är intagna på anstalt och därför är svåra att nå för intervju. Samordnaren skickade dock ut brev till medlemmarna med information om mitt projekt men i slutändan är det endast en intervjudeltagare som jag nått via RBHF.

Jag kontaktade även föreningar för före detta kriminella: KRIS, X-cons, Frio, Exit, samt Tjuvgods. Jag kontaktade dessutom Kåkbladet och bad om att få annonsera efter intervjudeltagare, dock utan att få något svar. Utöver detta sökte jag igenom klubbar på internetcommunityt QX²³ och fann där en klubb som riktade sig till hbt-personer med kriminellt förflutet. Jag kontaktade administratören för klubben (medlemskapet var hemligt och jag kunde inte se vilka som var medlemmar) och bad om att få hjälp att söka intervjupersoner via klubben. Detta godkändes. Via denna klubb fick jag tag på två intervjudeltagare (en av dem återkom dessvärre inte med svar efter att ha fått intervjufrågorna via mail). På QX lade jag även ut en annons i ett diskussionsforum vilket resulterade i ytterligare en intervjudeltagare. Via en officiell klubb för före detta kriminella på Facebook där jag annonserade efter intervjudeltagare fick jag kontakt med ytterligare en intervjudeltagare.

²² Som jag nämnde i inledningen har jag tyvärr inte fått möjlighet att intervjuva några transpersoner eller personer med transerfarenheter. Detta diskuteras vidare i avsnitt 4.2.

²³ QX är nordens största webb-community för hbtq-personer med sina 105 000 medlemmar (ww.qx.se).

Via en intervjudeltagare fick jag även kontakt med en heterosexuell före detta kriminalvårdare med cirka tio års erfarenhet inom kriminalvården, som jag intervjuade. Detta ledde till ytterligare en kontakt med en homosexuell man som jobbar inom kriminalvården. Fem av informanterna har jag träffat, en av informanterna har jag intervjuat via mail och msn.²⁴

När det gäller etiska aspekter av en intervjustudie har Kvale (1997:104) understrukt att ”forskning med människor som deltagare måste tjäna vetenskapliga *och* mänskliga intressen”. Detta har varit en grundläggande förutsättning för mig genom arbetets gång. Intervjudeltagarna har innan varje enskild intervju informerats om uppsatsens syfte, garanterats anonymitet samt försäkrats om att de när som helst kan välja att avbryta sin medverkan (se Kvales etiska riktlinjer, 2007:106ff). Samtliga inspelade intervjuer (fem av intervjuerna) har transkriberats ordagrant och återsänts till intervjudeltagarna som ombetts bekräfta att samtalet är korrekt återgivet. Eventuella oklarheter och otydligheter i bandupptagningen har diskuterats i samråd med intervjudeltagarna. Samtliga intervjuer har skrivits om för att få en mer korrekt skriftspråklig form, stavfel (i mailintervjun) har rättats, upprepningar och utfyllnadsord (i de talade intervjuerna) har strukits. Detta kan liknas vid meningskoncentrering, där längre intervjutexter omformuleras mer kort och koncist (Kvale 1997:174). Samtidigt har jag valt att behålla en del längre citat i analysen; dels för att jag har bedömt att de utifrån min teoretiska ansats har ett högt kunskapsvärde, men jag menar att det också har ett värde i sig att låta intervjudeltagarna komma till tals. Deras berättelser är trots allt berättelser som sällan hörs.

Materialet består sammanlagt av sex transkriberade intervjutimmar, åtta sidor textmaterial från mailintervjun, samt ytterligare cirka fyra sidor text bestående av svar på följdfrågor via mail och msn. Jag har haft förmånen att kunna nå samtliga intervjudeltagare för ytterligare frågor efter intervjuerna.

²⁴ Vid ett studiebesök på en stockholmsanstalt som anordnades av Kriminologiska Institutionen fick jag kontakt med en intagen som förmedlade en kontakt till en homosexuell man på sin avdelning. Jag skrev ett brev till denna person som återkom med svar. På grund av att vi inte hade ett gemensamt språk att kommunicera på var det svårt för mig att avgöra om han hade förstått vissa av frågorna utifrån de svar jag fick. Jag valde därför att ta hjälp för att översätta fyra, som jag bedömde, centrala frågor till hans modersmål i ytterligare ett brev. När svaren på dessa frågor kom kände jag fortfarande en osäkerhet kring huruvida personen till fullo kunnat tillgodogöra sig informationen om etiska riktlinjer såsom anonymitet och samtycke. I slutändan valde jag att utelämna svaren ur analysen mot bakgrund av de etiska dilemman som det hade inneburit att inkludera dem.

4.2 Avgränsningar, begränsningar och problem

Det är problematiskt att jag i denna studie endast haft möjlighet att intervjua en kvinna, särskilt mot bakgrund av att jag inledningsvis konstaterat att hb(t)-kvinnor i fängelse är en understuderad grupp. I denna studie har jag inte heller intervjuat några intagna eller före detta intagna transpersoner; dock har två av mina intervjudeltagare nämnt att de känner till transpersoner som suttit i fängelse. Dels handlade det om en transexuell kvinna som suttit på ett fängelse för män och dels om en transsexuell man som även han enligt uppgift ska ha suttit på en anstalt för män. Hur situationen för homo- och bisexuella kvinnor, samt transpersoner i fängelse ser ut och hur detta ska förstås behövs det mer forskning kring.

Jag har vidare valt att inte fråga intervjudeltagarna om vilket eller vilka brott de är dömda för. Detta var ett aktivt beslut som jag tog tidigt i uppsatsprocessen som bygger på att jag inte har velat låta detta påverka min syn på intervjudeltagarna. I två av intervjuerna berättade intervjudeltagarna detta spontant, i övriga fall har brotten inte kommit på tal. Tidigare forskning visar att brotten som intagna är dömda för är centrala för deras position i fängelsehierarkin och huruvida de blir accepterade eller inte. Att ha begått ett brott som inte är accepterat kan även innebära utsatthet för våld av medintagna (se Lindberg 2005a; Roxell 2007). Utifrån detta skulle mitt val att inte fråga om brottet/brotten kunna vara problematiskt. I vissa fall kan eventuell utsatthet kanske bero på just brottet den intagna homo- och bisexuella personen är dömd för snarare än den intagnas sexuella identitet. De flesta situationerna som intervjudeltagarna har berättat om har dock haft tydliga kopplingar till sexualitet; deras egen eller medintagnas. Huruvida intervjudeltagarnas egna (eller medintagnas) utsatthet har haft ytterligare orsaker, som brottstyp, förtäljer emellertid inte mina intervjuer. Jag har även valt att inte avslöja intervjupersonernas ålder som ett led i att minska risken för identifikation. Det kan dock inte uteslutas att ålder *inte* haft betydelse för intervjudeltagarnas erfarenheter i fängelse. Tidigare forskning visar att ålder är en av flera faktorer som bör beaktas vid studiet av maktrelationer i fängelser (se Roxell 2007:33).

4.3 Presentation av intervjudeltagarna

För att minska identifikationsrisken har jag valt att dela in längden på intervjupersonernas före detta eller nuvarande fängelsestraff i intervaller. Intervallerna som kommer att användas är <1 år (kort fängelsestraff), 1-4år (medellångt fängelsestraff), samt >4 år (långt fängelsestraff). När det gäller de intervjuade kriminalvårdarna har deras erfarenhet inom kriminalvården

angetts i ungefärliga termer. *Sammanlagt* har de fyra före detta intagna intervjudeltagarna suttit på drygt 20 *olika* anstalter. De två anställda/före detta anställda inom kriminalvården har sammanlagt jobbat på tre olika anstalter (för män).

Oskar är en homosexuell före detta intagen man med ett långt fängelsestraff bakom sig. Han var, under sin tid som intagen, politiskt aktiv i frågor om homo- och bisexuella intagnas rättigheter. **Calle** är en bisexuell före detta intagen man med ett långt fängelsestraff bakom sig. Han har suttit på ett tiotal olika anstalter med varierande säkerhetsgrad. Intervjun med Calle har utförts via mail. **Edvin** är en bisexuell före detta intagen man med ett kort fängelsestraff på en öppen anstalt bakom sig. Han har startat en mötesplats på internet för före detta intagna hbt-personer efter att han kom ut från fängelset. **Alexis** är en bisexuell före detta intagen kvinna med ett medellångt fängelsestraff på en öppen anstalt bakom sig. **Signe** är en heterosexuell kvinna som jobbat inom kriminalvården i cirka 10 år. Hon har nyligen lämnat sitt arbete inom kriminalvården. **Markus** är en homosexuell man som jobbat inom kriminal- och frivården i cirka 10 år.

5 Resultat

Resultatet av intervjuerna har delats in i följande tre teman: *informella normer och regler, erfarenheter av våld, hot och diskriminering samt attityder och bemötande från personal*. Temana är inte helt åtskilda utan går in i varandra eftersom normer och regler påverkar intervjudeltagarnas erfarenheter, liksom attityder och bemötande från personal, vilka i sin tur påverkas av normer och regler. Temana kan därmed närmast beskrivas som tre sammanfogade aspekter av homo- och bisexuella intagnas situation i svenska fängelser utifrån mina intervjudeltagares (och mitt) perspektiv.

5.1 Informella normer och regler

I detta inledande avsnitt vill jag börja med att redogöra för hur intervjudeltagarna beskriver vilka normer och regler som finns i fängelset, med fokus på de normer och regler som på ett eller annat sätt berör synen på icke-heterosexualitet. I litteraturen har fängelsekulturen (framför allt i fängelser för män) beskrivits som aggressiv och homofobisk med tydliga *informella* normer som premierar maskulinitet och bestraffar uttryck och beteenden som kopplas till icke-heterosexualitet och femininitet (Roxell 2007:33; Jewkes 2005; Kupers et al 2001). Vissa författare har också framhållit att dessa maskulinitetsnormer upprätthålls av både

de intagna och fängelsepersonalen (Kupers et al 2001:3ff). Följande uttalande av Edvin (före detta intagen) är ett exempel på intagnas informella normer kring icke-heterosexualitet:

Edvin: Det är inte populärt med hbt-personer. Det är i princip jämställt med pedofiler och kvinnomisshandlare i deras ögon inne på anstalt och det är ju helt sjukt.

Emy: Var det någonting som sades rakt ut?

Edvin: Nja. Det var väl mer egentligen en tyst, inte överenskommelse men sexbrottslingar och hbt-folk det går du inte ut med om du sitter på anstalt.

Enligt Edvin märktes attityderna mot icke-heterosexualitet på ”tongångarna” på anstalten vilket kan förstås som att den informella normen är så pass stark att den inte ens behöver uttalas. Även Calle (före detta intagen) ger en liknande beskrivning av de informella reglerna och normerna i fängelset:

Normen är att man ska stå för sitt ord, inte gola, sexualdömda eller personer som är homosexuella är en dödssynd oftast. Resonemanget som gäller är att de andra fångarna tycker det är obehagligt att ha en bög på avdelningen som går och "tittar upphetsat" på de andra intagna. Så resoneras det och då tas problemet hand om på samma sätt som med en sexdömd. Det beror förstås också om vad det är för klientel som sitter på avdelningen hur det hanteras. Men det är absolut inte accepterat och problemet tas hand om på ett eller ett annat sätt [...] Bögar ses som likvärdiga med våldtäktsdömda eller pedofiler. Man kan i princip mista livet om man skulle försvara en som klassas som bög, våldtäktsman eller pedofil. Så är den hemska sanningen.

Att det är viktigt att inte förknippas med ”fel” folk är en informell regel som även beskrivs i Roxell (2007:141). Att umgås med fel personer, eller att försvara en person som inte är accepterad, riskerar att leda till problem för den intagna.

Signe (före detta kriminalvårdsanställd) beskriver homosexualitet som ett ”handikapp” bland andra i fängelsemiljön:

Det är ett handikapp att vara liten, det är ett handikapp att vara sexuell brottsling, det är ett handikapp att vara homosexuell, etnicitet kan också vara ett handikapp beroende på var du kommer ifrån. Många saker påverkar men homosexualitet är en av de sakerna som kan utsätta dig för fara. Och personalen har inte kunskaper att skydda dig.

Den hegemoniska maskuliniteten i fängelsemiljön beskrivs av Jewkes (2005:52) som förkroppsligad av den beväpnade rånaren och den professionella kriminella medan de underordnade maskuliniteterna bland annat utgörs av våldtäktsbrottslingar och pedofiler (där de senare kan sägas representera män som avviker från heterosexuella maskulinitetsnormer). Denna bild bekräftas alltså av intervjudeltagarna (med erfarenheter av fängelser för män) som menar att kvinnomisshandlare, våldtäktsförövare och pedofiler står allra lägst i rang, något som även Roxells (2007) studie bekräftar. Vad mina intervjuer visar utöver detta är att homosexuella/homosexualitet ofta likställs med ovanstående brottstyper och att det, på samma sätt som det kan vara farligt att förknippas med brott av dessa slag, kan vara farligt att förknippas med icke-heterosexualitet.

Markus (kriminalvårdsansställd) menar att de informella reglerna handlar mycket om vilka åsikter som är accepterade bland de intagna. Han säger också att vissa intagna kan ha större utrymme än andra att bryta mot normer i fängelset:

Det är svårt kanske att stå upp för någon sorts allmän etisk hållning som intagen också... man ska tycka illa om sexualbrottslingar, det bara är så. Men jag tror också att det handlar om i vilken position man är i. Bland kriminella så är det väldigt viktigt, människor som är dömda för vissa typer av brott eller som har många vänner i den kriminella världen de kan bryta mot normer och ha lite andra åsikter tror jag. Har man begått värdetransportrån så har man lite mer pondus från början och har man begått en misshandel då är man inte lika cool.

Markus uttalande synliggör att det är flera aspekter som spelar in i statushierarkin bland de intagna, bland annat brotten som de intagna är dömda för. Värdetransportrån nämns som ett högstatusbrott, ett brott som alltså även i den tidigare litteraturen kopplats ihop med den hegemoniska maskuliniteten i fängelset (se ovan).

Att sanktionerna mot normbrytande tar sig grövre uttryck i fängelset än i majoritetssamhället har också framhållits i den tidigare litteraturen (Kupers et al 2005:5). Författarna menar att reproduktionen av den hegemoniska maskuliniteten är *förstärkt* i fängelset (ibid). Signe säger följande om skillnaden mellan fängelset och övriga samhället:

Det som du kan bli nerslagen för på öppen gata i frihet, då kan du bara föreställa dig hur det kan bli i en inlåst miljö där intoleransen och utbildningsnivån både bland personal och intagna är sämre än i det allmänna samhället.

Calle menar liknande att:

Det finns ju fortfarande homo- och bipersoner i vanliga samhället som får stryk på stan men det är ändå inget som kan jämföras med fängelsystemet. Dessutom har man ju en poliskår som man kan anmäla till om man blir utsatt för något men det har du inte bakom murarna, vem ska hjälpa en där? Plitarna, polisen, advokaten, din mamma? Nä, där är man utlämnad till vargarna.

Roxell (2007:34) menar att en av orsakerna till att intagna följer de informella normerna och reglerna som finns på anstalt kan vara rädsla för repressalier, bland annat hot och våld. Både Edvin och Calle lyfter fram att en möjlig konsekvens av att bryta mot de heterosexuella maskulinitetsnormerna är att bli omplacerad. När jag frågar Edvin om hur det var att komma till en öppen anstalt som bisexuell svarar han att det inte var någonting som han överhuvudtaget diskuterade med de medintagna eftersom han då var säker på att han skulle bli förflyttad till en sluten anstalt. Calle pratar om rädslan för att hamna på isoleringen, något som han menar vore oundvikligt om han skulle vara öppen med sin bisexualitet:

Jag var inte var öppen om att jag är bisexuell innan fängelsetiden och såg ingen anledning till att berätta om det i fängelset heller. Mitt resonemang är att jag vet till 98 % säkerhet att jag kunde frukta för mitt liv och hälsa om det skulle komma fram. Jag vet också till 100 % att jag hade fått sitta av mitt straff i isoleringen ensam vilket inte är så roligt. Detta eftersom det hade blivit en säkerhetsrisk för mig och andra och ordningen i anstalten hade blivit rubbad. Då brukar kriminalvårdens resonemang vara att plocka bort problemet (mig) så ordningen kan återställas.

Likaså berättar Edvin:

Det fanns en kille som satt på samma öppna anstalt som mig, innan jag kom dit. Han var homosexuell och blev misshandlad när det kom fram. Efter det blev han förflyttad till en sluten anstalt.

Rädslan för vad konsekvenserna kan bli av att vara öppet icke-heterosexuell skapas också genom närvaron av det hot och våld som drabbar intagna som bryter mot regler som, i relation till brott mot de heteronormativa maskulinitetsnormerna, antas vara mindre allvarliga. Calle berättar:

Innanför murarna är det mycket hårdare värderingar som följs med militärisk disciplin. Om man som intagen bryter mot de lagar som råder bland intagna kan man bli "bötfälld" som det heter eller så kan man kastas i fängelse i *fängelset* [min kursivering] genom att de andra intagna hotar dig och att plitarna placerar dig på skyddsisolering. Då får man oftast sitta i ensamcell resten av straffet, kan bli flera år där om man har otur. Eller så blir det "dödsstraff". Jag har sett hur en person fick hela ansiktet inslaget av ett stolsben mitt framför vaktburen för han hade tagit ett 3 dl mjölkpaket som inte var hans så då kan du ju tänka dig vad som kunde hända om det kom fram att du tänder på killar. Oh my god.

Att brott mot de informella reglerna bestraffas beskrivs i den tidigare forskningen (se Lindberg 2005a). I citatet ovan sätter Calle straffet för ha tagit 3 dl mjölk i relation till att tända på killar och illustrerar därmed hur allvarligt straffet för att vara icke-heterosexuell riskerar att bli. Eftersom de intagna är så införstådda med var i hierarkin icke-heterosexualitet hamnar (det vill säga, längst ner tillsammans med kvinnomisshandlare, våldtäktsdömda och pedofiler) är en möjlig tolkning att allt våld i fängelser, oavsett vad det riktas mot, är ett sätt att upprätthålla den hegemoniska maskuliniteten.

Alexis (före detta intagen) beskriver en något annorlunda bild av synen på kvinnors icke-heterosexualitet, dels i kriminella kretsar utanför fängelset och på den öppna anstalten där hon satt:

Det går ju väldigt mycket snack innan man åker in [...] akta dig så att inte flatorna tar dig liksom... Det är ju mycket fördomar om att det är aggressiva flator som sitter inne [...] På kvinnoanstalterna är det butchflatorna man skräcker över och sitter det någon sådan där då blir det ett jävla snack alltså. Det är jävligt synd. Jag är ju halvbutch [skratt]. Nä, men får man reda på att det sitter en flata då är man inte förvånad men man håller sig undan från den personen.

Bilden av den aggressiva flatan som beskrivs av Alexis liknar bilden av *the prison lesbian* som Freedman (1996) skildrar (se tidigare forskning, avsnitt 2.1). Alexis uttalande antyder också att bilden av kvinnofängelset som en lesbisk arena är en föreställning som florerar både utanför och innanför murarna. Till skillnad från mäns icke-heterosexualitet på fängelser för män som av intervjudeltagarna beskrivs som något som *konfronteras* med hot och/eller våld, beskriver Alexis hur reaktionerna från intagna på hennes anstalt snarare bygger på *undvikande* av personen i fråga. Alexis menar också att "den aggressiva flatan" är ett förväntat inslag på

anstalterna. ”Flatan” kan möjligen förstås som nidd bilden av den kriminella kvinnan; knappast en norm i fängelset men inte heller någon som en intagen (heterosexuell) kvinna måste utsätta för våld som ett led i att upprätthålla sin egen status i fängelsehierarkin. Möjligen är det ”fängelseflatans” konnotationer till aggressivitet som leder till att övriga intagna håller sig undan. I intervjun med Oskar (före detta intagen) kommer vi in på föreställningar om homosexuella män:

Oskar: Fjolliga bögar kan inte råna banker [ironiskt]

Emy: Nej, precis!

Oskar: Men handlar det om fördomar om hbt-personer då? Eller fördomar om kriminella?

En liknande fråga kan ställas i relation till skrällen för aggressiva butchflator i fängelse. Handlar det om fördomar mot flatan, eller om fördomar mot den kriminella? Ser vi till den tidigare forskningen om den aggressiva *fängelselesbianen* blir det kanske tydligare att kriminella kvinnor genom historien har kopplats till en ”avvikande” sexualitet, eller snarare att kvinnors sexualitet har kriminaliserats på olika sätt.²⁵ Föreställningen om *fängelselesbianen* (och den fjolliga bögens förmodade oförmåga att råna en bank) synliggör mer påtagligt än någonting hur kriminalitet kopplas till maskulinitet, något som gör *butchflatan* till en typisk brottsling och den homosexuella (läs: *fjolliga*) mannen till atypisk.

5.2 Erfarenheter av våld, hot och diskriminering

Detta avsnitt syftar till att beskriva intervjupersonernas upplevelser av våld, hot och diskriminering. I den tidigare forskningen har det beskrivits hur intagna i fängelser för män använder våld och hot för att behålla (eller tillförsäkra sig en plats i) den hierarkiska ordningen vari feminiserade²⁶ män innehar bottenplaceringen (Kupers et al 2005:8). Att våld och hot är vanligt förekommande i fängelser är väldokumenterat. Mindre utforskat är just homo- och bisexuella intagna personers utsatthet för våld och hot. Oskar beskriver vad som hände när han först kom till anstalten där han skulle avtjäna sitt straff:

Det som konkret händer är att jag blir transporterad till [fängelse] och under tiden som [personalen] går igenom mina papper och mina tillhörigheter så blir jag placerad i ett litet rum där det är fullt med klotter på väggarna och på bordet. Efter några minuter ser jag att det är någon som har ristat in "all gays must die" på bordet och det var ju ... en liten tankeställare i alla fall.

²⁵ I 1920-talets USA var de flesta intagna kvinnor dömda för så kallade *sedlighetsbrott* och fängelse- och institutionspersonal hade till uppgift att ”uplift’ the sexual morality of the female inmates” (Freedman 1996:398f). Se även Svanström (2003) för ett svenskt exempel på hur kvinnor, sexualitet och kriminalitet kopplats samman.

²⁶ Termen *feminiserade män* ska här inte läsas som *feminina män* utan syftar snarare på en *statusposition* som dels kan tilldelas just feminina män, men även män oavsett genusuttryck som i olika grad misslyckas med att leva upp till den hegemoniska maskuliniteten.

Förutom det homofobiska budskapet som stod ristat i väntrummet blev Oskar på ett tidigt stadium tillsagd av personalen att inte avslöja för de medintagna att han var homosexuell. Detta kan förstås som säkerhetsåtgärd och en omsorgsfull gest från personalens sida men det kan också förstås som en hotfull uppmaning. Ansvaret för Oskars säkerhet förläggs på honom själv; det underliggande budskapet är att han är skyddslös. Oskar som levde öppet som homosexuell innan han blev dömd till ett längre fängelsestraff berättar att han inte hade upplevt negativa attityder innan frihetsberövandet. Han menar att han hade svårt att föreställa sig att hans homosexualitet skulle kunna vara provocerande för någon, som det antydde av personalen.

Calle berättar att jargongen kring homosexualitet i fängelset är hård:

Förutom att det drogs nedvärderande skämt om homosexuella så uttrycktes även personliga åsikter om att man borde skjuta alla bögar. Sådant hörde jag flera gånger under mina år i fängelser.

Calle har träffat flera homo- eller bisexuella intagna under sin tid som intagen. På en öppen anstalt satt Calle med en person som var öppet homosexuell. Han utsattes för mobbning och trakasserier men blev inte utsatt för fysiskt våld. Att mannen undgick fysisk misshandel berodde enligt Calle enbart på att det var en öppen anstalt och att ingen ville riskera att förflyttas till en sluten anstalt som straff. Calle berättar:

Vissa ville inte sitta vid samma bord som honom i matsalen. Folk visade att de inte ville ha med honom att göra genom att gå därifrån om han satte sig i soffan eller i rökrummet och sa kommentarer som "äckel", "bögdjäväl" och "sådana som du borde inte ha fått leva" [...] Det hemska är att denna mobbning kunde bedrivas öppet, det kunde komma hemska kommentarer, om än kanske lite nedtonat, mitt framför plitarna och vissa av dem kunde till och med flina åt det. Jag är helt övertygad om att både vårdare, samordnare, säkerhetsansvarig och kvinspar²⁷ mycket väl visste vad som pågick.

Detta är ett tydligt exempel på hur både intagna och personal är öppet delaktiga i att upprätthålla maktrelationer mellan de intagna. Enligt Calle fanns cirka 4-5 personer inklusive han själv som inte delade resten av de intagnas negativa åsikter om den homosexuella mannen och de var ensamma om att ta avstånd från mobbingen. Han framhåller också att det fanns gränser för vad de kunde göra för att hjälpa den utsatta personen:

Alla delade inte majoritetens åsikter men det går inte att göra mer än vad vi gjorde genom att på eget initiativ sätta sig vid hans matbord då och då. Det hade inte gått att göra det hela tiden för då hade rykten kunnat spridas om oss andra, vi hade kanske blivit misshandlade för vi tog parti för honom. Jag är inte den som inte kan försvara mig men jag kan inte försvara mig mot 95 % av alla intagna på svenska fängelser. Det kan spridas elaka rykten om en som inte ens behöver vara sanna och sedan hade man haft problem. Utöver det markerade jag och de andra som inte delade åsikterna genom att resa oss och gå ifall någon vid bordet började diskutera hur hemska han eller andra bögar var.

Majoriteten är alltid starkare i en sådan extrem miljö som ett fängelse, menar Calle. Han påpekar också att konsekvenserna av att försvara en bög, våldtäktsman eller pedofil är extra

²⁷ Kriminalvårdsinspektörer.

hårda. Liknande menar Kupers et al (2001:14) att intagna som försöker stoppa en misshandel ”of a punk” riskerar att bli måltavla för än grövre våld, vilket leder till att intagna lär sig att inte lägga sig i.

I både Roxells (2007:145) och Lindbergs (2005a:121) studie framkommer det att intagna på olika sätt tar reda på information om de medintagnas brott eftersom det är en viktig faktor i hierarkin på fängelserna. Informationskanaler finns bland annat genom intagna på andra anstalter och genom förtroenderåden. En av intervjudeltagarna i Roxells studie (2007:145) menar att denna fått information om en medintagnas brott genom personalen på fängelset, som de inte tyckte om personen i fråga. Informationsläckage från fängelsepersonal (eller *outing* som det vanligen kallas när det gäller information som sprids om en persons icke-heterosexualitet) har även några av mina intervjudeltagare fått erfara. Oskar utsattes exempelvis för våld efter att en kriminalvårdare talat om för några medintagna att Oskar var homosexuell:

Vad som hände på [anstalt] efter att kriminalvårdaren hade läckt var att jag blev ombedd av andra intagna att själv lägga mig på isoleringen. När jag inte gjorde det fick jag ett slag i ansiktet med tillhörande blåtira och insåg att situationen var ohållbar. Jag fick sitta på hårdisolering i en månad.

Även Calle berättar att en homosexuell man som satt tillsammans med Calle på en sluten anstalt blev outad av en kriminalvårdare:

En plit som visste om att han fick besök av killar på sina besökstider "råkade" berätta just detta och "råkade" dessutom tappa besökslistan och andra uppgifter i en annan intagnas händer. Jag satt med på det inofficiella mötet som alla intagna samlades på efter det och jag fick själv också se dokumenten som skickades runt så alla kunde se. Min vän blev aldrig fysiskt skadad för plitarna blev misstänksamma när vi hade möte. Därför placerade de honom på isoleringen. Jag blir så arg när jag tänker på det. Det värsta är att han hade råkat riktigt illa ut om han hade varit kvar för det var intagna på mötet som bestämde sig för att han skulle "raderas".

Lyckligtvis förmådde alltså kriminalvårdarna avstyra de intagnas planer genom att ingripa och placera den homosexuella intagna på isoleringen. Lindberg (2005a:118ff) menar att isolering eller förflyttning ibland kan vara en lösning på problemen med hot och våld. Dessvärre visar mina intervjudeltagares erfarenheter att isolering och/eller förflyttning (förutom att det i sig kan vara mycket påfrestande för den som drabbas), inte är en långsiktig lösning på problemet. Enligt Calle kom personen aldrig tillbaka till normalavdelningen:

Han kan ha blivit förflyttad. Men skadan var ju redan skedd. Förtroenderåden och andra intagna sprider sådana rykten vidare så man kan räkna med att aldrig komma ut på normalavdelning igen för alla vet vilken anstalt du än kommer till.

Att personalen medvetet utsätter intagna för fara för liv och hälsa är i sig mycket allvarligt och kommer att diskuteras vidare i senare avsnitt. Det sätter också problemet med den informella regeln om att hålla avstånd till och inte prata med kriminalvårdarna som Roxell (2007:29;121f) och Lindberg (2005a:115) nämner i delvis nytt ljus. Lindberg menar

exempelvis att den informella regeln om avstånd skapar problem när intagna vill eller behöver prata med personalen, men problemet belyses enbart som en konsekvens av de *intagnas* normer. Vad som synliggörs genom mina intervjudeltagares erfarenheter är att personalen själv ibland intar nyckelpositioner i icke-heterosexuella intagnas utsatthet på anstalt. Vad berättelserna också synliggör är att information om en intagnas icke-heterosexualitet inte är någonting som stannar på en avdelning eller på en enskild anstalt utan är någonting som kan spridas till samtliga landets anstalter. Detta är någonting som även Markus bekräftar:

De intagna de är ju som skvallertanter, de tycker att det är jätteroligt att skvallra både om varandra och om personal. Och det här [homosexualitet] är jättespännande förstås så det sprids jättefort. Det går inte riktigt att komma ifrån det när man väl har kommit ut. [...] Även om de är på en avdelning där alla verkar schyssta så stannar inte det de säger där utan det kommer de att leva med. En del intagna har nog bittert fått erfara det. Rätt var det är så får man knall eller man får flytta till en ny anstalt där är alla kanske inte lika snälla och det följer med.

Alexis, som under sin anstaltsvistelse inledde en relation med en medintagen kvinna, berättar hur deras relation bemöttes av de övriga intagna:

Det var en kväll när vi gav varandra en riktig kyss och så där och [de intagna] runt omkring var så här "Fan såg jag vad jag såg? Fan, det här måste rapporteras!" Men liksom vad kan de göra åt det, de kan ju inte förbjuda kärlek av något slag. Och det var aktiviteter på dagarna när vi var ute tillsammans, vi var på bio och grejer och då var ju vi med varandra hela tiden. Och då var det liksom "fan, jävla lebbar".

När Alexis berättar om sin erfarenhet av att vara bisexuell i fängelse handlar det främst om risken att utsättas för mobbing, någonting som hon vet att andra intagna icke-heterosexuella har utsatts för. Risken att utsättas för fysiskt våld, som så tydligt påtalats av de intervjudeltagare som suttit på fängelser för män är dock ingenting som hon upplever har varit överhängande. Däremot upplevde Alexis att de medintagna var oförstående inför hennes bisexuella identitet:

Jag sa till dem att jag inte är ett dugg lesbisk och de bara "men vad är du då?" och jag sa att jag är bisexuell men de svarade bara att jag var förvirrad. Jag är inte ett jävla dugg förvirrad, jag vet precis vad jag vill ha och det är allt och ingenting. Så där fick man bara acceptera att de är inte där ännu men det är jag. Jag fick acceptera att de får förstå när de vill förstå. Om de inte gör det nu så kommer de aldrig göra det, eller så kommer förstå det senare och då är de inte i mitt liv i alla fall.

Alexis har också mestadels positiva erfarenheter av personalens bemötande av hennes relation med den medintagna kvinnan:

De skulle ju vara så politiskt korrekta allihop. Man får ju inte säga nåt för då blir man stämd för nåt, då blir man ju anmäld för att man fällt en homofobisk kommentar liksom [...] Tycka får man göra men inte kränka och det var de medvetna om. En kvinna till exempel som jobbade på vårt block hon var ju helt underbar. En dag när [flickvännen] och jag satt och pratade i uppehållsrummet så sa hon bara att nä, nu får ni gå in till er men ni får sköta er, era turturduvor [skratt]. Hon kunde fälla lite roliga kommentarer så man märkte ju på henne att hon hade fattat men hon spred aldrig det vidare.

Till skillnad från berättelserna från fängelserna för män beskriver alltså Alexis att de anställda på hennes anstalt var medvetna om att personliga åsikter om homo- och bisexuella intagna inte fick påverka arbetet med, och bemötandet av, de intagna. För Alexis del har relationen till

den medintagna kvinnan i sig har haft en positiv inverkan på hennes välmående under anstaltsvistelsen. Alexis beskriver kvinnan som en stöttepelare, någon som dämpade ångesten av att sitta inlåst och av att försöka bli drogfri. Hennes relation skulle kunna beskrivas som ett *kapital*, någonting värdefullt som de andra intagna inte hade. Rädslan fanns att detta både skulle kunna upplevas som avundsvärt *och* som fränstötande vilket gjorde att Alexis var noga med att inte överexponera relationen för de övriga intagna:

Jag lyckades enligt min mening att hålla [relationen] på en stabil nivå så att det inte blev obekvämt för dem runt omkring. Man vet ju aldrig vad andra har varit med om och jag vill inte såra andra som är där inne, de kan ju precis ha blivit dumpade liksom och då kan ju det vara väldigt jobbigt att få det upptryckt i fejsset att där sitter de två och gullar och så är det dessutom två tjejer. Så jag har alltid försökt att ligga lite lågt, alltid. Så att jag inte stöter ifrån mig folk med min läggning för jag är stolt över vad jag är, väldigt stolt.

Även Oskar berättar att han träffat andra icke-heterosexuella under sin tid som intagen och att dessa kontakter, bara genom att skänka vetskapen att han inte var ensam i sin situation, har inneburit ett stort stöd. Oskar berättar emellertid också att anstaltsvistelsen ledde till en identitetskris eftersom alla utgick ifrån att han var heterosexuell under de första åren:

Det här osynliggörandet, att folk utgår ifrån att jag är straight, det gör ju att jag till slut är helt inne i den rollen. När jag satt på [anstalt] kände jag till slut att det blev som en identitetskris. Man hade byggt upp den där karaktären som kan raseras i ett ögonblick. Det blir en del frågetecken kring vem man är egentligen för även om folk kanske inte blir utsatta för direkt hot eller våld så... Det är ändå som att leva under en, att leva som en karaktär.

Jewkes (2005:53) menar att "wearing a mask" är en av de vanligaste strategierna för att klara av påfrestningarna i fängelset. Intagna känner ofta att de måste hålla upp en fasad, samtidigt som det är omöjligt att hålla denna fasad intakt under längre perioder. Jewkes menar att samtidigt som denna fasad är nödvändig för att klara sig i fängelsemiljön är det, för att ta sig igenom fängelsetiden med sin självkänsla intakt, också helt nödvändigt att kunna "ta av sig masken" (discard the mask) (ibid). Detta är väldigt relevant i relation till både Alexis och Oskars berättelser ovan. Oskars identitetskris var en konsekvens av att vara tvungen att hålla upp en fasad som när som helst kunde förstöras; samtidigt som både Alexis och Oskar beskriver lättnaden av att kunna vara sig själv med någon och att kunna lägga ner garden.

För Oskars del fanns också en oro för vad som skulle hända om någon fick reda på att han var homosexuell (vilket han alltså senare blev varse när han blev outad, se ovan).

Jag funderade lite ibland för när man börjar lära känna folk så liksom det här kanske jag borde berätta eller vad händer om det skulle komma fram? Alltså, det är så svårt att avgöra på folk hur de kommer att reagera.

Kupers et al (2001:11) menar att påbudet inom fängelsekulturen om att "inte prata" (remain silent) innefattar mycket mer än bara att inte "gola". Det handlar också om att det alltid är farligt för de intagna att prata om personliga saker eftersom "[b]etrayal is always possible" (ibid); ett faktum som Oskars uttalande är ett tydligt exempel på.

5.3 Attityder och bemötande från personal

I detta avsnitt ska fokus riktas mot personalens attityder mot och bemötande av homo- och bisexuella intagna. Ämnet har redan berörts i tidigare avsnitt av analysen eftersom personalens agerande med nödvändighet påverkar de homo- och bisexuella intagnas erfarenheter av sin fängelsestid. Detta ska nu fördjupas ytterligare. I den tidigare forskningen har flera personer lyft fram att även fängelsepersonalens normer och värderingar är betydelsefulla för att förstå fängelsekulturer (Ireland 2002; Jewkes 2005; Kupers et al 2001; Lindberg 2005a; Sim 1994). Ett exempel på personalens värderingar ges av Calle:

Jag har hört plitar prata nedvärderande om sexualförbrytare i plitkuren några gånger genom åren. Jag tycker inte heller om pedofiler och våldtäktsmän men om plitarna talar öppet om sina åsikter när det gäller sådana saker så kan jag ju tänka mig på vilket sätt de hade talat om homosexuella.

Här kan det möjligen vara svårt att avgöra om det är de *intagnas* normer, där homosexuella ofta placeras i samma fack som våldtäktsmän och pedofiler, som får att Calle göra antagandet att personalen även uttrycker negativa åsikter om homosexuella. Mot bakgrund av Calles bevitnande av viss personals öppna kränkningar mot homosexuella intagna finns det dock skäl för antagandet.

Fängelsepersonalens normer och värderingar har också uppmärksammats i *Riktlinjer för Kriminalvårdens klientinriktade arbete mot diskriminering* (2008:14, se introduktionsavsnittet). Kriminalvårdens arbete för att säkerställa att klienterna (och medarbetarna) behandlas med respekt för sitt okränkbara människovärde, samt att de intagnas attityder och beteenden påverkas i positiv riktning, anses förutsätta att medarbetarnas attityder och beteenden reflekterar ”det demokratiska samhällets principer” (ibid:3). I intervjuerna med Signe och Markus har jag bland annat ställt frågor angående dessa riktlinjer. Ingen av dem har hört talas om riktlinjerna och inte heller om handlingsplanen som dessa riktlinjer ersatte (se inledningsavsnittet).

Jag har ju jobbat i frivården sedan de där riktlinjerna kom. [...] Man är väldigt upptagen med de föreskrifter som rör just det egna arbetet. [...] Nu är kriminalvården så himla stort och det finns så fruktansvärt många arbetsplatser så det är svårt att uttrycka sig svepande, men vi har ju å andra sidan andra liknande dokument som egentligen har större tyngd, visionsdokument och etiskdokument och jag tror att man har jobbat ganska dåligt med det på många håll också som egentligen är en ännu viktigare sak. Så därför är det inte så konstigt att det här kommer i skymundan och det gör det verkligen. [...] Jag har inte stött på någon chef som har nämnt att de där dokumenten finns överhuvudtaget. Så det är definitivt ingenting som jobbas med utan det är någonting som har tagits fram bara (Markus).

Riktlinjer pratar man inte om. Man pratar en del om hur man ska behandla folk från olika etniska grupper men man pratar inte om hur man ska hantera folk med olika sexuella läggningar (Signe).

Det får ses som mycket anmärkningsvärt att varken Signe eller Markus, under sina respektive 10 år inom kriminalvården, har hört talas om några riktlinjer angående arbetet med intagna

homo- och bisexuella personer. Detta behöver dock inte innebära att det inte arbetas med riktlinjerna på vissa anstalter, men det är uppenbarligen ingenting som på ett systematiskt övergripande plan implementeras i kriminalvårdens verksamheter. I sammanhanget kan det även vara på sin plats att nämna att två av de före detta intagna intervjudeltagarna skrattade när jag förde riktlinjerna på tal. Oskar menar exempelvis att:

Det är ingenting som har implementerats i verksamheten överhuvudtaget. Det ser jättefint ut på pappret men... [...] Under rätt förutsättningar så är det inga problem [att vara homo- eller bisexuell på anstalt], men det är inte kriminalvårdens förtjänst.

”Under rätt förutsättningar” kan i det här sammanhanget förstås som klimatet bland klientelet på en viss avdelning eller en viss anstalt, vid en viss tidpunkt. Som synliggjorts tidigare är det dessvärre inte så att information om en intagens sexualitet nödvändigtvis stannar på den plats som den intagna för tillfället befinner sig, utan den informationen kan spridas och således drabba den intagna negativt vid ett senare tillfälle (även klientelet på en viss plats är föränderligt).

Oskar påpekar också att kriminalvården är väldigt korrekt och välformulerad i sina yttranden över anmälningar som inkommit till HOMO (nuvarande DO) men kallar det ”ett spel för gallerierna”. Precis som Markus, antyder Oskar att riktlinjerna endast är någonting som kriminalvården har tagit fram och inte någonting som det aktivt arbetas med.

Signe berättar vidare att det har förekommit öppen diskriminering av homo- och bisexuella intagna där hon jobbat:

Intagna som kommer till isoleringen och som är misshandlade just därför [att de är homo-, eller bi] tillfrågas inte om läkarhjälp till exempel. Det finns paragraf 18 och paragraf 20 där den ena är frivillig [isolering] och den andra är att anstalten har tagit beslutet [om isolering]. Dem som anstalten har tagit beslutet på behandlar man lite strängare eftersom de har misshandlat sig medan de som blir placerade på isoleringen som har valt det själva för att de blir utsatta för saker blir behandlade mjukare för de har ju inte vållat det själva. De homosexuella behandlades som att det var anstalten som hade placerat dem där, de fick kalla handen så att säga. Man tog inte hand om dem på det sättet som man normalt gör med dem som oskyldigt blir isolerade, det är min uppfattning. Och det hände flera gånger. Sedan fanns det personal som inte ville hämta till exempel duschslangen [till homosexuella intagna] liksom nej den där får någon annan ta, sådana saker.

Ovan framgår alltså hur kriminalvårdsanställda ibland framgår rådande praxis kring exempelvis att erbjuda läkarhjälp vid misshandelsfall. Personalens *informella* normer och åsikter angående homosexuella intagna kan här sägas stå i motsättning till kriminalvårdens *formella* regler, exempelvis 18 § i lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt.²⁸ Vidare framgår ett förhållningssätt som bygger på att offret har sig själv att skylla för det våld som

²⁸ 18 §: En intagen får på egen begäran vistas avskild från andra intagna, om det finns lämpliga förutsättningar för det och särskilda skäl inte talar däremot. Ett medgivande till en sådan avskildhet skall omprövas så ofta det finns anledning till det, dock minst en gång i månaden. Läkare skall undersöka en intagen som på grund av medgivande enligt första stycket vistas avskild från andra intagna, om det behövs med hänsyn till den intagnes hälsotillstånd. Har den intagne inte vistats tillsammans med andra intagna under en sammanhängande tid av en månad, skall en sådan undersökning alltid äga rum. Lag (1998:599).

denna utsatts för. Signe berättar om en specifik situation när det kom en intagen till isoleringsavdelningen där hon jobbade:

Killen som kom till isoleringen hade blivit misshandlad på en annan avdelning på samma anstalt på grund av att en vårdare på hans avdelning hade berättat för fångkollektivet att han var homosexuell. Jag blev ifrågasatt [av personalen] för att jag brydde mig om killen och hur han mådde. Han var blåslagen och rädd. Vi satt några gånger och pratade i ett rum på avdelningen under tiden han var hos oss. Det fick jag genom efter mycket tjat. Det fanns ingen tolerans eller humanism på avdelningen.

Signe blir i ovanstående situation ifrågasatt för att ha visat omtanke om den intagna som, på grund av en enskild kriminalvårdare, misshandlats av sina medintagna. Ifrågasättandet av Signe blir på så sätt ett godkännande av kriminalvårdarens agerande.

Att kriminalvårdsanställda skulle läcka information om intagnas sexuella identitet är ingenting som Markus känner till. Däremot påpekar han att det möjligen kan finnas en oförståelse hos många inför problemen som riskerar att drabba homo- och bisexuella personer:

Om man får ha fördomar mot heterosamhället så tror jag att det finns väldigt många som har tänkt mycket i hbt-termer och som tycker att det är väl ingenting, det är väl helt okej. Så tänker de inte på att det faktiskt kan vara [ett problem] för många andra. Många förstår inte att det kan vara ett utanförskap och att vissa faktiskt råkar illa ut. Det kanske är en anledning till att personer är oförsiktiga.

Ett sätt att råda bot på den eventuella oförståelsen inför homo- och bisexuella personers situation skulle vara att implementera de riktlinjer som kriminalvården redan har formulerat för just detta ändamål. Utan kunskap om ”det demokratiska samhällets principer” (Kriminalvården 2008:14:3) blir det onekligen svårt att hävda dessa principer inför de intagna. Signe menar att fängelset dels är en plats som präglas av homofobi både bland intagna och bland personal, men kopplar också informationsspridningen till tristess:

För mig känns det lite som att de [kriminalvårdarna] släpper ut information för att se vad som händer. Glöm inte att kriminalvården är en väldigt tråkig arbetsplats, alltså man har 12, 13, 14 timmars arbetspass. Du ska se hur vårdarna lyser upp när larmet går och de får springa till en avdelning och puckla på någon.

Signe berättar att det finns en väldigt stark machokultur inom fängelset som gäller både de intagna och personalen. Hon menar att uniformerade yrken förknippas med manlighet och att homosexualitet blir skrämmande i en sådan miljö eftersom det hotar manligheten. Hon påpekar vidare att kriminalvården saknar beredskap att hantera konflikter, särskilt konflikter som rör det som hon kallar humanistiska värden:

Det är ju en medmänsklig rättighet att ha vilken religiös åsikt man vill, politisk ståndpunkt, sexuell identitet. Allt det där är ju våra friheter men det är inga friheter som kriminalvården är redo att hantera. [...] Det finns beredskap för att slåss. Det finns beredskap att puckla på.

Både Signe och Markus menar att det vanligaste sättet att lösa konflikter mellan intagna är genom förflyttning till isolering eller till en annan avdelning. Båda nämner att det har funnits tillfällen då kriminalvården medlat mellan intagna, alternativt försökt lösa problemet på plats, men att detta är sällsynt. När Calle berättar om den homosexuella mannen som trakasserades

på den öppna anstalten lyfter han emellertid ytterligare en problematik angående våld och hot mot homo- och bisexuella intagna, denna gång i relation till personalens möjligheter att ingripa när homo- och bisexuella personer kränks på anstalt:

Jag menar inte att all personal på den [öppna] anstalten var dålig. Visst fanns det plitar som flinade åt vad som pågick men det hemskaste är att personalen inte kunde göra något, många hade säkert gjort det annars. De visste att inte gick att placera honom på en annan anstalt för det hade inte hjälpt och det kunde till och med ha blivit värre. Skulle de ha tvångsplacerat om eller isolerat dem som mobbade hade det slagit tillbaka på "bögen". Han hade kunnat misshandlas för att han orsakat att någon förflyttats eller isolerats.

Detta belyser en maktaspekt som även Roxell (2007:32) påtalar – nämligen att intagna i vissa hotfulla situationer kan ha makt över fängelsepersonalen. Calle beskriver någonting som kan liknas vid en återvändsgränd – ingripanden är verkningslösa eller i värsta fall kontraproduktiva. Å andra sidan blir det i dessa situationer än mer viktigt att personalen är enad kring dessa frågor och vet hur de ska agera. Både Signe och Markus har ovan påpekat att det inte talas om riktlinjer mot diskriminering och Oskar menar liknande att personalen saknar verktyg för att komma till rätta med problem som infinner sig i relation till homo- och bisexuella intagna.

Oskar påpekar:

Vad har de för jargong i fikarummet själva? Det är sådana saker som kommer att återspeglas i hur man arbetar med internerna. Och istället för att flytta på den som blir utsatt, vilket är den enkla lösningen, att liksom *försöka* skapa en dialog, lösa problemet på platsen. Och har man inte kompetensen själv, jag menar vänd er till RFSL, be att en informationsgrupp kommer dit, lägg en QX-tidning där eller vad som helst.

Samverkan med bland annat hbt-organisationer nämns också i Kriminalvården (2008:14:5) som en av de åtgärder som kan vara viktiga ”för att stärka skyddet mot kränkningar av dessa grupper”. Oskar berättar vidare att det aldrig vidtogs några åtgärder från anstaltens sida när han blev misshandlad:

Den i personalen som läckte den här informationen, det har ju inte skett någon utredning där. Och så vitt jag vet så jobbar den här personen fortfarande kvar.

Mot bakgrund av detta är det inte förvånande att Signe är tveksam till om en homosexuell intagen som känner sig rädd skulle söka stöd från personalen. Bondesons studie (1974:134ff) har visat att intagna främst vänder sig till andra intagna med sina personliga problem; endast fem procent av intagna väljer att i första hand att vända sig till en vårdare. Troligen omfattar således oviljan att vända sig till personalen för stöd inte enbart homo- och bisexuella intagna. Dilemmat för homo- och bisexuella personer blir att majoriteten intagna antagligen inte kan förväntas visa förståelse för de specifika problem som riskerar att drabba homo- och bisexuella intagna eftersom de medintagna många gånger är delaktiga i dessa problem från början. Intervjuerna synliggör således en dubbel utsatthet bland de homo- och bisexuella intagna.

6 Sammanfattning & diskussion

Genom sex intervjuer med fyra före detta intagna homo- eller bisexuella personer samt en anställd och en före detta anställd inom kriminalvården, har denna studie synliggjort intagnas erfarenheter av att vara homo- och bisexuella i fängelsemiljön, samt informella regler och normer kring (hetero)sexualitet i fängelset. Frågorna som ställdes inledningsvis handlade dels om vilka *erfarenheter* av fängelsetiden som de före detta intagna homo- och bisexuella personerna har samt vad vårdarnas berättelser kan säga om intagna homo- och bisexuellas situation i fängelse. Jag frågade också vilka normer kring sexualitet som det enligt intervjudeltagarna finns i fängelsemiljön och vad brytande av dessa normer får för konsekvenser. Slutligen ställde jag frågan om hur personalen hanterar de homo- och bisexuella intagna eventuella konflikter bland de intagna som har att göra med icke-heterosexualitet.

De intagna beskriver en rad erfarenheter av att vara homo- eller bisexuell innanför murarna; direkt våld och hot, rädsla för våld och en kränkande jargong. Den kränkande jargongen uttrycks av både intagna och personal. Två av de intagna berättar även om två separata situationer där personal på fängelserna medvetet spridit information om intagnas sexualitet bland internerna, med isolering (av offret) samt misshandel som följd. Flera av intervjudeltagarna menar att personer som dömts för våldtäkt, kvinnomisshandel eller pedofili står längst ner i fängelsehierarkin och att homo- och bisexuella personer likställs med personer som begått dessa typer av brott. Alexis, som är den enda kvinnan bland de före detta intagna intervjudeltagarna, har erfarenheter som skiljer sig från de övriga. Även om hon fått homofobiska uttalanden riktade mot sig från medintagna har hon aldrig upplevt hot eller våld; hon menar också att hon endast har positiva erfarenheter av personalens bemötande.

Konsekvenser och erfarenheter av att bryta mot informella normer kring sexualitet har belysts både genom berättelser från två intagna som inte varit öppna med sin sexuella identitet under sin fängelsetid och två intagna som (frivilligt eller ofrivilligt) varit öppna. Deras berättelser om de informella reglerna och normerna är likartade; den stora skillnaden mellan att ha varit öppen och inte ligger i erfarenheterna där de två öppet homo- eller bisexuella intagna har upplevt *direkta* kränkningar, hot och våld riktat mot sig, medan de två som inte varit öppna upplevt kränkningar och hot på ett *indirekt* plan. Att dela in deras erfarenheter i *direkta* och *indirekta* upplevelser av kränkningar, hot och våld är dock något vilseledande. Intervjuerna visar att upplevelsen av eller vetskapen om att viss information om ens livsval

kan leda till våldsutsatthet, utfrysning, mobbing, isolering, förflyttning med mera, är ett högst *direkt* och reellt hot som också leder till konkreta anpassningsstrategier hos samtliga intervjudeltagare. Att inte prata om vissa saker (Edvin och Oskar), att inte vara ”för mycket” (Alexis), samt att inte ta parti för andra utsatta homo- eller bisexuella intagna på ett sätt som kan leda till att misstankar riktas mot en själv (Calle), kan ses som exempel på sådana anpassningsstrategier. Informella regler och normer kring sexualitet, samt kränkningar, hot och våld drabbar och/eller riskerar att drabba även heterosexuella intagna.

De kriminalvårdsanställdas bild av fängelsemiljöerna har både likheter och skillnader. Signe har direkt erfarenhet av hur anställda spridit/läckt känslig information om de intagna och har själv bevittnat diskriminering och kränkning av icke-heterosexuella intagna från personalens håll. Markus har inte själv bevittnat den här typen av händelser men beskriver hur kriminalvården i stort präglas av en frånvaro av ett hbt-perspektiv. Att det inom kriminalvården saknas ett förhållningssätt till de riktlinjer som finns angående arbetet mot diskriminering (mot bland andra homo- och bisexuella intagna) påtalas av dem båda.

I och med att mina intervjudeltagare tillsammans har erfarenheter från drygt 20 svenska anstalter är det, menar jag, rimligt att anta att deras berättelser speglar mer än enbart fyra personers individuella erfarenheter av att vara homo- eller bisexuell i svenska fängelser. Det är sannolikt att deras berättelser faktiskt fångar en övergripande bild av normer kring sexualitet i fängelser i Sverige, en tolkning som förstärks genom att intervjudeltagarnas berättelser också tydligt knyter an till tidigare svensk och internationell forskning om normer och regler i fängelsemiljön. Självfallet finns det skillnader mellan anstalterna men här är det också viktigt att komma ihåg de mycket avancerade informationskanalerna som finns inom och mellan anstalterna som möjliggör att information om intagna (och personal) snabbt kan spridas till samtliga landets fängelser. Detta, menar jag, gör att det i princip skulle vara omöjligt att tala om enskilda anstalters problem eller förtjänster vad gäller homo- och bisexuella intagnas situation. Alexis erfarenheter från en öppen anstalt för kvinnor skiljer sig som sagt från de övriga intervjudeltagarnas erfarenheter; möjligen skulle min studie se annorlunda ut om fler kvinnor hade intervjuats. Det är alltså främst normer kring sexualitet i fängelser för män som belysts i denna undersökning.

Även om de före detta intagna intervjudeltagarnas berättelser om sin tid i fängelse vittnar om en stor utsatthet menar jag att det också är viktigt att lyfta fram att samtliga före detta intagna intervjudeltagare på olika sätt har gjort motstånd mot de informella normer som drabbat dem och andra i form av kränkningar, våld och hot. Alexis gjorde motstånd mot den lesbiska stämpeln som de medintagna gav henne genom att diskutera och försöka förklara sin

bisexuella identitet. Oskar engagerade sig för intagna homo- och bisexuella personers rättigheter, liksom Edvin, som efter sin fängelsestid startade en mötesplats på Internet för före detta intagna hbt-personer. Calle gjorde aktivt motstånd mot trakasserier som riktades mot en homosexuell intagen på en öppen anstalt genom att bland annat sätta sig och äta med honom, samt genom att gå ifrån sammanhang där nedlåtande kommentarer fälldes om homosexuella. Vidare möttes Signes aktiva motstånd mot kränkningarna som drabbade en homosexuell intagen på hennes anstalt av oförstående och motsträvighet från övrig personal. Det finns således redan intagna och personal som gör motstånd mot kränkningar, våld och hot som drabbar bland andra homo- och bisexuella intagna. Däremot är det tveksamt om kriminalvården som institution kan sägas vara en del av detta motstånd. Utifrån mina intervjuer verkar det snarare vara tvärtom.

Teoretiskt sett har studien främst knutit an till hegemoniska maskulinitetskonstruktioner och utifrån dessa sökt förståelse för de intagna homo- och bisexuella personernas villkor, samt konsekvenser av att bryta mot den heteronormativa fängelsekulturen. Situationen för homo- och bisexuella intagna som den beskrivs av intervjudeltagarna stämmer väl överens med tidigare forskning som Jewkes (2005) och Kupers et al (2001) som lyft fram den extremt maskulina fängelsekulturens besatthet med att konstruera en hegemonisk maskulinitetsposition genom förtryck av personer som inte lever upp till de heteronormativa maskulinitetsidealerna, däribland dömda för kvinnomisshandel, våldtäkt, pedofili, samt homo- och bisexuella personer. Att vara homo- och bisexuell är dock inget brott såsom misshandel, våldtäkt eller pedofili. En intressant fråga kan vara om en homo- eller bisexuell person som begått högststatusbrott skulle ha större möjlighet att öppet vara homo-, bisexuell (eller transperson) i fängelse? Att det skulle kunna vara så antyds av Markus som ju menar att personer som står högt i fängelsehierarkierna på grund av att de exempelvis begått högststatusbrott har mer utrymme att bryta mot de informella normerna. Även Signe menar att personer kan ha vissa fördelar som väger upp för så kallade "handikapp" i fängelset. Detta är däremot ingenting som någon av de före detta intagna homo- och bisexuella intervjudeltagarna nämner (men jag har heller inte frågat specifikt om detta).

6.1 Personalens delaktighet

Intervjudeltagarnas erfarenheter från fängelset har till viss del förändrat min syn på homo- och bisexuella personers situation i svenska fängelser. Utifrån den förförståelse som jag hade med mig in i studien var min förväntning att de före detta intagnas eventuella problem främst

skulle vara ett problem mellan de intagna. Intervjudeltagarnas erfarenheter av personalen, förväntade jag mig, skulle mer handla om bristande kompetens kring homo- och bisexuella personers situation. Utifrån intervjuerna är det tydligt att bristande kompetens är ett problem som drabbar bland andra homo- och bisexuella intagna, men det som är än mer tydligt och alarmerande, är att personalen ibland intar en central roll i homo- och bisexuella intagnas utsatthet. Och även om Markus lyfter fram att en oförsiktighet med viss information kan handla om just en okunskap om eventuella konsekvenser menar jag att situationerna där Oskar, samt Calles medintagna, blev outade av kriminalvårdsanställda inför fångkollektivet snarare tyder på en stor kompetens och medvetande hos personalen ifråga om just fängelsekulturernas normer kring sexualitet. Det vill säga, *outandet* kan i dessa två fall närmast förstås som ett medvetet utnyttjande av de informella regler och normer som de intagna måste förhålla sig till i fängelsemiljön. Detta liknar bråken som kriminalvårdarna arrangerade mellan rivaliserande gäng i Californiefängelset i USA (Kupers et al 2001:12), där författarna menade att vakterna ”take advantage of the fact that certain prisoners who have scores to settle must fight if they are given the opportunity” (ibid). Skillnaden mellan detta och mina intervjudeltagares berättelser är att kriminalvårdarna i Oskars och Calles fall möjliggjorde för ett gäng intagna att utsätta *enskilda* homosexuella intagna. Som Lindberg har framhållit verkar även mina intervjuer tyda på att fängelsekulturerna skapas och upprätthålls av både intagna och personal institution (2005a:124ff). Sim (1994:102) har framhållit att:

The fact that assaults on some inmates (by both fellow inmates and by officers) occur and are tolerated by those with the authority to intervene demonstrates that hegemonic values based on physical coercion are part of the complex horizontal and vertical relationships instituted between prisoners and prison officers and between these groups.

Konsekvenserna för homo- och bisexuella personer i fängelse blir synnerligen allvarliga. Som Calle säger – ”i fängelset är man utlämnad till vargarna”.

En fråga jag har kommit att ställa mig under arbetets gång är vilka anledningar eller privilegier som kan finnas för kriminalvårdsanställda att understödja de heteronormativa maskulinitetsidealerna i fängelset? I analysavsnittet lyfte jag fram Signes beskrivning av kriminalvården som ett machoyrke med beredskap att slåss. Möjligen är konstruktionen av den kriminella/den intagna som (potentiellt) farlig en del av kriminalvårdsyrkets maskulinitetskonstruktioner; något som inte nödvändigtvis uteslutande behöver kopplas till kriminalvårdare som är män, utan som kan ses som centralt för *yrkespositionens* status i sig. Som Connell (2005:77) påpekar är det inte alltid de som i högst grad förkroppsligar den hegemoniska maskuliniteten som har mest makt. Kanske är den hegemoniska

fängelsemaskuliniteten (läs: den beväpnade rånaren) framförallt en symbol som legitimerar kriminalvårdens maktutövande.

I slutskedet av arbetet med denna uppsats, efter omläsningar och åter omläsningar av analysdelen har jag också blivit medveten om att vissa av intervjudeltagarnas berättelser har fått större utrymme än andra. Att av personal indirekt eller direkt tvingas eller uppmanas till tystnad om sin sexuella identitet har, i mina ögon, framstått som mildt i relation till att bli *outad*, utsättas för våld, eller isoleras. Kanske har jag förstått uppmaningen till tystnad som ett passivt återspeglade av den *hårda realiteten* i fängelset; som att den inte i sig själv är en del av en homofobisk struktur. Men vad innebär det egentligen att personalen uppmanar intagna homo- och bisexuella personer att vara tysta om sin sexualitet? Är det inte på samma gång ett förmedlande av en bild av kriminalvården som en homofobisk miljö *och* ett bekräftande av densamma? Vad skulle hända om kriminalvården i stället lyssnade på några av de homo- och bisexuella intagnas röster som föreslår ett annat angripssätt? Om det var homofoberna som istället uppmanades att inte uttala sina åsikter? Om kriminalvården tog kontakt med RFSL? Om riktlinjerna implementerades?

6.2 Brister med studien och vad som behöver göras härnäst

Klass har inte berörts i denna studie, även om det är välkänt att fängelsepopulationen överlag består av marginaliserade människor från lägre samhällsskikt (Nilsson 2002). Genusnormer samverkar med en rad andra maktordningar förutom sexualitet, bland annat etnicitet, klass, funktionalitet och ålder, och det är därför önskvärt att vidare studier om sexualiteter och fängelser även tar hänsyn till dessa faktorer. Vidare menar jag att en av de mest centrala delarna att gå vidare med för fortsatt forskning är personalens normer, värderingar och praktiker i relation till intagna homo- och bisexuella personer (och transpersoner). Här är det återigen viktigt att poängtera att homo- och bisexuella intagna, samt intagna transpersoner är *en* grupp bland många som riskerar att utsättas för diskriminering, hot och våld i fängelsemiljön. Andra normer och värderingar bland personal och intagna som riskerar att drabba de intagna bör också undersökas. Detta bör undersökas *kvantitativt* och *kvalitativt* med exempelvis enkäter till ett större urval anstalter i kombination med kvalitativa intervjuer med personal, ledningsgrupper, samt intagna.

Slutligen kan denna uppsats kanske vara ett bidrag i kriminalvårdens (2008:14:5) strävan efter att skapa kontakter med institutioner som forskar kring diskriminering och brott med homofobiska motiv.

7 Litteratur

- Baker, D. V. (2008): "Black Female Executions in Historical Context", *Criminal Justice Review*, 33 (1), 64-88
- Bryman, A. (2002): *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber, Malmö
- Bondeson, U. (1974): *Fången i fångsamhället. Socialiseringsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering*. P. A Nordstedt & Söners förlag, Malmö
- Clemmer, D. (1958) [1940]: *The Prison Community*, Holt, Rinehart and Winston, New York
- Connell, R. (2005) [1995]: *Masculinities*. University of California Press, California
- Eigenberg, H. (1992): "Homosexuality in male prisons. Demonstrating the need for a social constructionist approach", *Criminal Justice Review*, 17 (2), 219-234
- Foucault, M. (2003) [1975]: *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Arkiv Förlag AB, Lund
- Freedman, E. B. (1996): "The Prison Lesbian: Race, Class, and the Construction of the Aggressive Female Homosexual, 1915-1965", *Feminist Studies*, 22 (2), 397-423
- Giallombardo, R. (1966). *Society of women: A study of a woman's prison*. John Wiley, New York
- Hearn, J. (2000): "The Hegemony of Men", I: Folkesson et al (red): *Hegemoni och mansforskning: Rapport från nordiska workshopen i Karlstad 19-21 mars 1999*, Institutionen för samhällsvetenskap, Jämställdhetscentrum/Genusvetenskap, Karlstad Universitet
- Hearn, J. & Parkin, W. (2001): *Gender, Sexuality and Violence in Organizations*, Sage Publications, London
- Hensley, C. et.al (2000): "Introduction: The History of Prison Sex Research", *The Prison Journal*, 80; 360
- Hensley, C. (2000a): "Attitudes toward homosexuality in a male and female prison: An exploratory study", *The Prison Journal*, 80 (4), 434-441
- Human Rights Watch (1996): *All too familiar: Sexual abuse of women in U.S. State prisons*. CT: Yale University Press, New Haven
- Ireland, J. L. (2002): *Bullying among prisoners. Evidence, Research and Intervention Strategies*. Brunner-Routledge, New York
- Irwin, J. & Cressey, D. (1962): *Thieves, convicts and the inmate culture*. *Social Problems*, 10, 145-147

- Jewkes, Y. (2005): "Men behind bars. 'Doing' Masculinity as an Adaptation to Imprisonment", *Men and Masculinities*, 8 (1), 44-63
- Karlsson, J. (2003): "Sexuella eller sexistiska trakasserier? Genusnormers betydelse vid trakasserier mellan män." I Lander, I., Pettersson, T. & Tiby, E. (red.). *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet. Genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Studentlitteratur, Lund
- Kriminalvården (2005:1): *Handlingsplan rörande brott med rasistiska, främlingsfientliga och homofobiska inslag samt diskriminering på grund av etnisk och religiös tillhörighet, sexuell läggning samt funktionshinder*. Kriminalvården, Norrköping
- Kriminalvården (2007:8): *Riktlinjer för arbetet mot kränkande särbehandling och trakasserier*. Kriminalvården, Norrköping
- Kriminalvården (2008:14): *Riktlinjer för Kriminalvårdens klientinriktade arbete mot diskriminering*. Kriminalvården, Norrköping
- Kupers, T. A. et. al (2000): *Prison Masculinities*. Temple University Press, Philadelphia
- Kvale, S. (1997): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur, Lund
- Lander, I. (2003): "Genus, normalitet och avvikelse." I Lander, I., Pettersson, T. & Tiby, E. (red.). *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet. Genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Studentlitteratur, Lund
- Lindberg, O. (2005a): *Kvinnorna på Hinseberg. En studie av kvinnors villkor i fängelse*. Rapport nr 14, Kriminalvårdens forskningskommittés rapportserie, Kriminalvården, Norrköping
- Messerschmidt, J. W. (2004): *Flesh and Blood. Adolescent Gender Diversity and Violence*. Rowman & Littlefield Publisher, Boston
- Nilsson, A. (2002): *Fånge i marginalen. Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*. Avhandlingsserie nr. 8. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet
- Otis, M. (1913): "A perversion not commonly noted", *Journal of Abnormal Psychology*, 8, 113-116
- Propper, A. M. (1978): "Lesbianism in female and coed correctional institutions", *Journal of Homosexuality*, 3 (3), 265-274
- Richmond, K. (1978): "Fear of homosexuality and modes of rationalization in male prisons", *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 14 (1), 51-57
- Roxell, L. (2007): *Fångar i ett nätverk? Fängelser, interaktioner och medbrottslingsskap*. Avhandlingsserie nr 24. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet

Saum, C. et. al (1995): "Sex in prison: Exploring the myths and realities", *The Prison Journal*, 75(4), 413-430

Selling, L. (1931): "The pseudo-family", *American Journal of Sociology*, 37, 247-253

Sim, J. (1994): "Tougher than the rest? Men in prison", I: *Just boys doing business? Men, masculinities and crime*, Newburn & Stanko, Routledge, London

Sykes, G. (1958): *The Society of Captives. A Study of a maximum Security Prison*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey

Tiby, E. (2000): *De Utsatta. Brott mot homosexuella kvinnor och män*. Rapport 2000:3. Folkhälsoinstitutet, Stockholm

Ward, D. & Kassebaum, G. (1965): *Women's prison: Sex and social structure*. Aldine, Chicago

Wooden, W. & Parker, J. (1982): *Men Behind Bars. Sexual Exploitation in Prison*. Da Capo Press, New York

7.1 Internetkällor

Exit. Tillgänglig genom: <http://www.fryshuset.se/Fryshuset/exit.aspx>.

Förtroenderådets Riksorganisation (FRIO). Tillgänglig genom: <http://www.rfhl.se/frio/>

Kom Ut (2009): "Insydd och bög", 1, 12-16. Tillgänglig genom: <http://www.rfsl.se/?p=3951>. Hämtad 2010-04-15

Kriminellas Revansch i samhället (KRIS). Tillgänglig genom: <http://www.kris.a.se/>

Motion 2004/05:Ju424 *Kriminalvården*. Tillgänglig genom: http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=410&doktyp=mot&rm=2004/05&bet=Ju424&dok_id=GS02Ju424. Hämtad 2010-03-20

QX. Tillgänglig genom: <http://www.qx.se>

Riksorganisation för homo- och bisexuella fångar (RBHF). Tillgänglig genom: http://kakbladet.com/?page_id=24

RFSL. "Transpersoner – en del av hbt-samhället". Tillgänglig genom: <http://www.rfsl.se/?p=115>. Hämtad 2010-05-25

Stockholm City (2007): "Tvingad till isolering – för att han var gay", 2007-12-03, 8. Tillgänglig genom <http://www.city.se>. Hämtad 2010-03-20

Stockholm City (2008): "De bad mig tiga om att jag är bög", 2008-02-28, 8. Tillgänglig genom <http://www.city.se>. Hämtad 2010-03-20

Svensk författningssamling (SFS). Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt. Tillgänglig genom: <http://www.riksdagen.se/WEBBNAV/INDEX.ASPX?nid=3911&bet=1974%3A203>. Hämtad 2010-05-19

Tjuvgods. Tillgänglig genom: <http://www.tjuvgods.se/>

X-cons. Tillgänglig genom: <http://www.x-cons.se/>

Yelah (2008): "Lindeberg har helt fel om fängelsemiljön". Tillgänglig genom: <http://www.yelah.net/articles/debatt20080508>. Hämtad 2010-05-25

7.2 HOMO-anmälningar mot kriminalvården

Anmälningar inkomna till *Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning* (HOMO, nuvarande DO). Sorterade på årtal.

2003

Ärende: Hinder vid partnerskapsregistrering. Anstalten Karlskrona, Diarienummer 644/2003

2005

Ärende: Diskriminering och trakasserier på anstalt. Anstalten Kristianstad, Diarienummer 408/2005

Ärende: Ifrågasatt diskriminering på grund av sexuell läggning inom kriminalvården. Anstalten Tidaholm, Diarienummer 595/2005

2006

Ärende: Ifrågasatt diskriminering på grund av sexuell läggning inom kriminalvården. Kriminalvården Tillberga/Region MITT, Diarienummer 245/2006

2007

Ärende: Ifrågasatt diskriminering på grund av sexuell läggning inom kriminalvården. Anstalten Ystad, Diarienummer 6/2007

Ärende: Granskning av nedläggning av skyddsavdelning. Anstalten Tidaholm, Diarienummer 548/2007

Ärende: Ifrågasatt diskriminering på grund av sexuell läggning inom kriminalvården. Anstalten Täby, Diarienummer 676/2007

8 Bilagor

Intervjuguide - före detta intagen

Bakgrund

- sexualitet
- ålder
- sysselsättning
- utbildning
- öppenhet
- relationer

Fängelset

- när?
- hur länge?
- vilken typ av anstalt?
- eventuella förflyttningar
- skillnader mellan avdelningar/anstalter
- öppenhet
- normer kring maskulinitet
- normer kring sexualitet
- jargong
- bemötande (personal, andra intagna)
- attityder
- reaktioner
- hot och våld
- hatbrott/homofobi

Intervjuguide - kriminalvårdare

Bakgrund

- ålder
- utbildning

Arbetsituation

- hur länge inom kriminalvården?
- när?
- arbetsuppgifter inom kriminalvården
- arbetsplatser kriminalvården (olika anstalter, olika områden)

Hatbrott/homofobi inom kriminalvården

- erfarenheter
- normer
- jargong

Riktlinjer och arbetssätt

- hbt-intagna
- säkerhetsfrågor
- våld och hot
- HOMO-anmälningarna mot kriminalvården